

Türkiye’de Eğitim Sendikacılığı*

Özgür Müftüoğlu**

Geliş Tarihi / Received: 24 Kasım 2025

Kabul Tarihi / Accepted: 26 Mart 2026

Özgür, M. (2026). Türkiye’de eğitim sendikacılığı. *Eğitim Bilim Toplum*. 24(1), 93-136

Öz

Türkiye’de eğitim emekçileri, emekçi kesimler içinde ilk örgütlenme çabası içinde olmuş ve devletin tüm baskısı ve vesayet altına alma çabalarına rağmen köklü bir örgütlenme geleneği oluşturmuştur. Eğitimcilerin örgütlenme mücadelesinde sendikal örgütlenmeler genellikle yasaklanmış veya toplu sözleşme ve grev gibi sendikal mücadelenin araçlarından yoksun bırakılmıştır. İlk kurulan eğitim sendikası olan TÖS’le 1965’te başlayan eğitim emekçilerinin sendikalaşma mücadelesi, kamu emekçileri için sendikalaşmanın yasaklandığı 12 Mart 1971 darbesinin ardından TÖB-DER ile dernek çatısı altında sürmüştür. 12 Eylül 1980 darbesi ile derneklerin de yasaklanması üzerine eğitim emekçileri önce EĞİT-DER’i kurmuş ardından da EĞİT-SEN ve EĞİTİM-İŞ ile kamu emekçilerinin sendikalaşmasında fiili ve meşru bir mücadelenin yolunu açmışlardır. Kamu emekçilerinin sendikalaşma hakkının tanınmasını sağlayan bu mücadeleler karşısında siyasi iktidarlar bir taraftan kamu emekçi hareketini engellemek için kendi vesayetleri altında sendikaların kurulmasını sağlarken diğer taraftan da sendikal faaliyetleri engelleyen 4688 sayılı Kamu Görevlileri Sendikaları Kanunu’nu çıkarmıştır. Tüm baskılara rağmen eğitim emekçileri, TÖS’ten gelen mücadele geleneğinin mirasçısı olan EĞİTİM SEN çatısı altında sendikal mücadeleyi sürdürmektedir.

Anahtar Sözcükler: Sendikalaşma, eğitim emekçileri, eğitimde neoliberal dönüşüm, demokratik eğitim.

* Bu sayıda yer alan “Türkiye’de Eğitim Sendikacılığı” (Özgür Müftüoğlu) başlıklı tartışma yazısı, Eğitim Sen’in kuruluşunun 30. yıl dönümü vesilesiyle Yayın Kurulu’nun daveti üzerine kaleme alınmıştır.

** Dr., İhraç Akademisyen. Eposta: ozmuftuoglu@yahoo.com Orcid Numarası: 0000-0002-7539-2307
Dr., Dismissed Academic, Email: ozmuftuoglu@yahoo.com Orcid Number: 0000-0002-7539-2307

Education Trade Unionism in Turkey

Abstract

In Turkey, education workers were among the first to organize among working classes and, despite all state oppression and attempts to impose their authority, established a deep-rooted tradition of organizing. In the struggle for organizing, union organizations were often banned or deprived of tools of union struggle such as collective bargaining and strikes. Whilst the unionization struggle of education workers began in 1965 with the first education workers’ union TOS, the 12 March 1971 coup resulted in banning unionization of public workers, and the unionization of education workers continued under the umbrella of TOB-DER. Following the 12 September 1980 military coup, which also banned associations, education workers first established EGIT-DER and subsequently EGIT-SEN and EGITIM-IS, thereby paving the way for a de facto and legitimate struggle for the unionization of public sector employees. In light of these struggles that secured the recognition of public employees’ right to unionize, political authorities both facilitated the establishment of unions under their own tutelage in an attempt to obstruct the public employee’s movement, and enacted Law No. 4688 on Public Officials Unions, which restricts union activities. Despite all these repressions, education workers continue their union struggle under the umbrella of EGITIM SEN, the heir to the tradition of struggle inherited from the TOS.

Key Words: Unionization, education workers, neoliberal transformation in education, democratic education.

Giriş

Türkiye’de eğitim emekçilerinin ilk örgütlenmesi, günümüzden 165 yıl öncesine, 1860’lı yıllara kadar uzanırken işçi sınıfının mücadele aracı olan “sendika” çatısı altında örgütlenmesi ilk örgütlenmelerden yüz yılı aşkın bir süre sonrasını yani 1960’lı yılların ortalarını bulur. 1960’ların ortalarında kurulan eğitim sendikalarının 1971’de 12 Mart darbesiyle kapatılarak 1990’da EĞİTİM İŞ ve EĞİT SEN’in kurulmasıyla yeniden sendikalarda örgütlenilebildiği 19 yıllık yasaklı dönem de düşünüldüğünde; Türkiye’de eğitim sendikalarını ele alırken sendika dışı örgütlü mücadele deneyimlerini göz ardı etmenin olanaksız olduğu söylenebilir.

Eğitim emekçilerinin ilk örgütlenmelerinin ardından sendikalaşmalarının bir asır gecikmesini, Osmanlı’nın ve sonrasında Cumhuriyet Türkiye’sinin kapitalist sisteme eklenme süreçleriyle ilişkilendirmek mümkündür (Sendikal örgütlenmenin yasaklandığı 1971-1990 arasındaki dönemin de yine kapitalizmin dönemsel koşullarına (neoliberalizme) eklenmeyle ilgili olduğunu belirtmek gerekir). Zira Türkiye demokrasisindeki gelişmelerde -aynı zamanda sendika, dernek gibi toplumsal mücadele aracı olan kurumların oluşumunda- toplumsal dinamiklerden ziyade sanayileşmenin, kentleşmenin, işçileşmenin, sınıf çelişkilerinin ve sınıf mücadelelerinin erken dönemde ortaya çıktığı merkez kapitalist ülkelerin etkisi daha fazla olmuştur. Bu

bağlamda kapitalist ülkelerde oluşan sınıflar arası güç dengeleri ve Türkiye'nin kapitalizme eklemelenmesindeki inişli-çıkışlı süreç, toplumsal mücadelenin tüm alanları gibi eğitim emekçilerinin örgütlenme biçimini ve mücadele gücünü de belirlemiştir.

Eğitim emekçilerinin -sendikalaşmasının gecikmesini de içeren- örgütlenmesinde belirleyici bir diğer etken ise toplumun eğitime ve başta öğretmenler olmak üzere eğitim emekçilerine attığı işlevle ilgilidir. Tüm sınıflı toplumlar gibi kapitalizmde de egemen sınıf, “eğitim ve bilimi” sistemin ideolojik aygıtı olarak kabul ederken; öğretmenleri bu ideolojinin taşıyıcıları, akademisyenleri ise egemen ideolojinin sürekliliğini sağlamak üzere bilgi üreten ve sunan neferler olarak görmektedir. Egemenlerin, sistemin ideolojisini tahkim eden ve yaygınlaştıran neferler olarak gördüğü eğitim emekçileri aynı zamanda bu sistemin mülksüzleştirdiği “ücretli emekçiler”dir. Dolayısıyla eğitim emekçilerinin sınıfsal konumu ve çıkarları, taşıyıcısı olmaları istenen egemen sınıfın çıkarlarıyla taban tabana zıttır ve bundan kaynaklanan derin çelişki, egemenleri eğitim emekçilerini hâkim ideolojinin neferi olmaya razı etmek için onlar üzerinde mutlak bir tahakküm oluşturmak zorunda bırakmaktadır. Tarihte sayısız örneğine rastlanacağı gibi örgütlenmek -hele de sendika gibi sınıf mücadelesinin aracı olan sendikalarda örgütlenmek- emekçilerin üzerinde oluşan tahakkümü kırmak için en etkili yoldur. Bu nedenle tüm emekçi kesimlerin örgütlenmesini engellemeye çalışan burjuvazi ve onun uzantısı olan siyasi erki elinde bulunduranlar, diğer emekçi kesimlere göre eğitim emekçilerinin örgütlenmesini engellemek için daha yoğun bir çaba içinde olmuşlardır.

Türkiye’de eğitim emekçilerinin -özellikle öğretmenlerin- önemli bir bölümü üzerlerinde kurulmak istenen tahakkümü kırmak ve egemen sınıfın çıkarları yerine toplumun genel çıkarları için eğitim hizmeti vermeyi hedeflemiş, bunun için her türlü baskıya rağmen örgütlenerek iradesine sahip çıkma mücadelesi vermiştir. Bu arada öğretmenlerin Türkiye’de örgütlü mücadele geleneği en güçlü meslek grubu olduğunu da belirtmek gerekir.

Bu çalışmada Türkiye’de eğitim sendikacılığı, “Eğitim Emekçilerinin Sendikalaşma Öncesi Örgütlenmesi”, “Eğitimcilerin İlk Sendikalaşma Dönemi (1960-1971)”, “Sendikalaşmanın Yasaklı Dönemi (1971-1990)”, “Sendika Yasasının Sınırları İçinde Mücadele Dönemi (2001 sonrası)” olmak üzere dört başlık altında ele alınacaktır.

Eğitim Emekçilerinin Sendikalaşma Öncesi Örgütlenmesi

Cumhuriyet Öncesi Dönem

Öğretmenlerin içinde yer aldığı ilk örgütlenmeler, Osmanlı’nın Tanzimat sonrasında kurumsal yapısını kapitalizmin dönemsel koşullarına göre yeniden inşa etmeye çalıştığı yıllara denk gelir. Tanzimat Dönemi’nde bireysel özgürlükler, kişi dokunulmazlığı ve güvenliği gibi hak ve özgürlükler konusundaki birtakım ilerlemeler sağlanmışsa da sosyal ve kolektif hak ve özgürlükler ile düşünce ve ifade özgürlüğüne ilişkin haklar tanınmamış; dolayısıyla sendika, meslek odası gibi örgütlenmeler yasaklanmıştır. Sadece siyasi amaç gütmeyen ve İslam hukukuna uygun vakıfların -saraydan izin almak koşuluyla- kurulabildiği bu dönemde öğretmenlerin mesleki bir örgüt kurduklarına ya da herhangi bir mesleki örgüt içinde yer aldıklarına ilişkin bilgi yoktur. Ancak öğretmenlerin de içinde bulunduğu düşünülen bazı derneklerin¹ ilk kez bu dönemde kurulduğu bilinmektedir (Acuner, 1994, s. 22-23).

I. Meşrutiyet Dönemi’nde Kanun-i Esasi’nin (1876) kabul edilmesi, liberalleşmenin ve beraberinde de kolektif hak ve özgürlüklerin gelişmesi yönünde beklentilere yol açmıştır. Ancak Rus Savaşı gerekçe gösterilerek Osmanlı Meclisi çalıştırılmamış, var olan bireysel hak ve özgürlükler bile ortadan kaldırılmış, siyasi olmayan derneklere dahi izin verilmeyen bu dönemde öğretmenlerin içinde yer aldığı örgütler de kapatılmıştır. II. Abdülhamit’in tahta çıkmasıyla başlayan istibdat dönemi, 23 Temmuz 1908’de ilan edilen II. Meşrutiyet’e kadar sürmüştür. İstibdat rejiminin sona ermesiyle birlikte oluşan özgürlük ortamında kamu ve özel iş yerlerinde çalışanlar haklarını savunabilmek, örgütlenerek seslerini duyurmak için hızla örgütlenmeye başlamış; mesleki, siyasi birçok cemiyet ve dernek kurulmuştur.

Encümen-i Muallimin, II. Meşrutiyet’le oluşan özgürlük ortamında İstanbul’da Darülfünun (üniversite) ve Darülmuallimin (erkek öğretmen okulu) mezunları tarafından kurulan ilk öğretmen örgütüdür. Öğretmenlerin haklarını korumak ve eğitimi yaygınlaştırmak amacıyla kurulan Encümen-i Muallimin yöneticilerinin daha çok Maarif Nezareti (Eğitim Bakanlığı) görevlilerinden oluşması, öğretmenlerin büyük kısmı tarafından hoş karşılanmamış; bu yüzden öğretmenler bu kuruluşa fazla ilgi göstermemiştir. Encümen-i Muallimin’in yönetim yanlısı olmasına tepki gösteren iptidai, rüşdi ve idadi öğretmenleri, amacı “öğretmenlerin haklarını savunmak ve halk arasında eğitimin yaygınlaşmasını sağlamak” olan Muhafaza-i Hukuk-u Muallimin Cemiyeti adıyla yeni bir örgütlenmeye gitmişlerdir. Ancak örgütlenme deneyimi henüz

çok yeniyen iki farklı örgütün varlığının öğretmenler arasında bölünmeye neden olacağı endişesiyle 1908 yılının sonlarına doğru Muhafaza-i Hukuk-u Muallimin Cemiyeti ile Encümen-i Muallimin birleşerek Cemiyet-i Muallimin'i kurmuşlardır (Akyüz, 2007, s. 9-12).

Cemiyet-i Muallimin'in resmi yayın organı Mir'at-i Maarif dergisinde Ocak 1909 tarihli ilk sayısında cemiyetin amaçları açıklanırken öğretmenliğin saygınlığı ile özgürlükçü eğitim anlayışına yer verilmiştir. Açıklama şöyledir (Akyüz; 2007, s. 14):

Öğretmenlik her zaman tüm toplumlarda önemli görevler üstlenen, saygın bir meslektir. Ancak bugün ülkemizde öğretmenin görevleri yakın geçmişle karşılaştırılamayacak ölçülerde artmış ve önem kazanmıştır. Çünkü otuz yıl süren öldürücü bir hastalıktan [Abdülhamit dönemi] kurtulmuş bulunuyoruz. O devirde bilgisizliği ve karanlığı bize bir ilaçmış gibi sundular. Geçmişin onarımı, günümüzün sağlamaştırılması, geleceğin kazanılması, elimizde bulunan kurtuluş senedinin [II. Meşrutiyet'in özgür yönetiminin] iyi korunması yollarının ancak okulların dört duvarı arasında araştırılabileceğine inanıyoruz. Böylesine yüce ve kutsal bir görev karşısında kalan öğretmenler, başka her türlü emelleri ve uğraşları bir kenara atıp, çağımıza uygun bilgileri milletimizin geleceğinin umudu olan yeni nesillere güzel biçimde aşlamak amacıyla, hep birlikte, Cemiyet-i Muallimîn'i kurmuşlardır.

II. Meşrutiyet'in özgürlük ortamı içinde hızla yaygınlaşan örgütlenmeler ve artan grevlerin önünü almak için hükümet harekete geçmekte gecikmemiş ve 8 Ekim 1908'de çıkartılan Tatil-i Eşgal Cemiyetleri Hakkında Kanun-u Muvakkat ile örgütlenmeye ilişkin birçok yasaklamanın yanında kamu çalışanlarının mevcut sendikaları kapatılmış ve yeni sendika kurulması yasaklanmıştır. Geçici kanun niteliğinde olan bu düzenlemedeki hükümler 27 Temmuz 1909'da çıkartılan Tatil-i Eşgal Kanunu ile yasa haline getirilmiştir. Tatil-i Eşgal'den 20 gün sonra yürürlüğe giren 121 sayılı Cemiyetler Kanunu'na göre dernek kurulmasına olanak sağlanmışsa da kurulan bu derneklerin faaliyetleri kısıtlanmış ve devletin denetimine açılmıştır². Örgütlenme özgürlüğünü sınırlandıran, grevi yasaklayan bu yasaların ardından benzer hükümler 21 Ağustos 1909'da yapılan değişiklikle Kanun-i Esasi'de de yer almıştır. Bununla da yetinilmeyerek 1912 yılında Sultan Reşat tarafından yayımlanan Bilumum Memurin ve Müstahdemin ile Mualliminin Fırka ve Cemiyet-i Siyasiyeye Memnuniyeti İntisabı Hakkında İrade ile memur ve müstahdemlerle birlikte öğretmenlerin de parti ve siyasi derneklere

girmesi yasaklanmıştır. İlk öğretmen örgütleri olan Encümen-i Muallimin ile Muhafaza-i Hukuk-u Muallimin Cemiyeti’nin birleşmesinden oluşan Cemiyet-i Muallimin, II. Meşrutiyet’in sağladığı özgürlük havasını ortadan kaldıran Tatil-i Eşgal Kanunu’nun baskıcı düzenlemelerinden de önce 31 Mart Vakası’nın ardından İstanbul’da ilan edilen sıkıyönetimle birlikte Nisan 1909’da faaliyetlerine son vermiştir³ (Acuner, 1994, s. 28, 29).

Tatil-i Eşgal düzenlemelerinin neden olduğu baskı ortamına rağmen öğretmenler dernek statüsünde örgütlenmeyi sürdürmüş, İstanbul ve diğer Osmanlı vilayetlerinde birçok öğretmen örgütü kurulmuştur⁴. Bu dönemde faaliyet gösteren öğretmen örgütleri, eğitim ve öğretime ilişkin konuların yanı sıra ekonomik ve özlük hakları konusunda üyelerini temsil etmeyi amaçlamış, içlerinde kamuoyuna açıklamalarda bulunan ve açık hava toplantıları düzenleyen örgütler de olmuştur (Acuner, 1994, s. 32).

Milli Mücadele Yılları

Milli Mücadele yıllarında faaliyet gösteren öğretmen örgütleri, II. Meşrutiyet döneminde kurulan örgütler gibi öğretmenlerin haklarını savunmayı amaçlarken aynı zamanda dönemin siyasal gelişmelerini de göz ardı etmemişlerdir. Bu bağlamda öğretmen örgütlerinin önemli bir kısmı Milli Mücadele’ye destek verirken -1919’da kurulan Cemiyet-i Müderrisin (Medrese Öğretmenleri Derneği) gibi- Kurtuluş Savaşı’na karşı çıkan ve İstanbul Hükümeti’ne destek veren örgütler de olmuştur (Yel, Atatürk Ansiklopedisi).

Ankara’da ilk meclisin kurulmasının ardından 20 Ocak 1921’de kabul edilen Teşkilat-ı Esasiye’de örgütlenme hakkında ilerleme sağlayan herhangi bir düzenleme yapılmamıştır. İstanbul Hükümeti de Tatil-i Eşgal’den farklı bir düzenlemeye gitmemiştir. Milli Mücadele yıllarında II. Meşrutiyet dönemindeki bazı dernekler faaliyetlerini sürdürürken yeni bazı dernekler kurulmuş ve öğretmen örgütleri -yasak olmasına rağmen- iş bırakma (grev) eylemleri gerçekleştirmeye başlamıştır.

Milli Mücadele’nin başladığı dönemde kurulan ilk öğretmen örgütlerinden biri Muallimler Cemiyeti’tir. 9 Mart 1918 tarihinde İstanbul’da kurulan Muallimler Cemiyeti, “öğretmenler arasında yardımlaşma ve dayanışmanın sağlanması, haklarının korunması ve yeni neslin çağdaş ve iradeli olarak yetiştirilmesi”ni amaçlamıştır. Ayrıca “kadın erkek bütün öğretmenleri maddi ve manevi olarak güçlendirmek, öğretmenlik meslek hukukunun korunması ve öğretmenlerin görevlerini hakkıyla yerine getirilmesine olanak sağlamak”

da cemiyetin amaçları arasında yer almaktadır. Muallimler Cemiyeti, İzmir'in işgalini protesto amacıyla yapılan 22 Mayıs 1919 Sultanahmet Mitingi'ni düzenlemiştir. Halkın işgallere karşı aydınlatılması, örgütlenmesi, Anadolu'ya her türlü yardım faaliyetinin gerçekleştirilmesinin yanında Cemiyet'in üyeleri Kurtuluş Savaşı'na da katılmıştır (Kısa, 2020, s. 209-287).

1920'de ilk meclisin açılması ile oluşan özgürlük havası içinde toplumun hemen bütün kesimleri dernek, parti vb. cemiyetler kurma çalışmalarına başlamıştır. Milli Mücadele Dönemi'nde Mustafa Kemal, öğretmenleri derhal harekete geçmeleri ve Ankara'da bir dernek kurmaları konusunda teşvik etmiştir. Bunun üzerine Ankara Lisesi öğretmenleri Temmuz 1920'de Muallim ve Muallimler Cemiyeti'ni kurmuştur. Maarif Vekili Rıza Nur, bütün Maarif Müdürlükleri'ne yazı göndererek Muallim ve Muallimler Cemiyeti'nin Ankara dışındaki il ve ilçelerde de şubelerinin açılmasını istemiştir. Ankara Hükümeti'nden aldığı destekle Cemiyet Antalya, Bolu, Denizli, Konya, Akşehir, Karaman, Amasya gibi illerde kısa sürede örgütlenmiş, şubeler açmıştır. Maarif Vekili Rıza Nur, bir taraftan Cemiyet'in örgütlenmesine destek verirken diğer taraftan da "sadece mesleki, ilmi ve ahlaki meselelerle uğraşma" talimatı vererek derneğin faaliyetlerine yön vermeye çalışmıştır (Filiz, 2005, s. 28).

Milli Mücadele yıllarında öğretmenlerin en önemli sorunu maaşlarını alamamalarıdır. I. Dünya Savaşı'nın neden olduğu olumsuz koşullar toplumun tüm kesimleri gibi öğretmenlerin de ekonomik koşullarını etkilemiş; devletin genel bütçesi ve özel idare bütçeleri savaş giderlerine ağırlık verirken öğretmen maaşları zamanında ve tam olarak ödenememiştir. Öğretmenler yaşadıkları ekonomik sıkıntılardan kurtulmak, seslerini hükümete ve kamuoyuna duyurarak haklarını almak amacıyla greve gitmiştir. Merkezi bir örgütlenme olmadan kendiliğinden gelişen grevleri gerçekleştirenler ilkökul öğretmenleridir. Grevi ilk başlatan 20 Ekim 1920'de Tokat'taki öğretmenler olmuştur. Tokat'ın ardından Ankara'da da öğretmenler 3 Aralık 1920 günü Öğretmenevinde toplanarak yedi aydır maaş alamadıklarını ve çalışma koşullarının ağırlığını tartışmış, 4 Aralık günü derslere girmemiştir. Greve çıkan öğretmenlerin talepleri TBMM'ye ve hükümete iletilmiş, Bakanlar Kurulu grevin nedenlerini haklı bularak öğretmenlerin mağduriyetlerinin giderilmesini kararlaştırmıştır (Orhan, 2001, s. 35-36). Böylece işçi sınıfı hareketinin son derece zayıf olduğu bir dönemde, savaş koşullarına rağmen öğretmen grevi başarıyla sonuçlanmıştır.

Tokat, Ankara, Yozgat ve diğer bazı illerde gerçekleştirilen ve başarıya ulaşan öğretmen grevlerinin ardından Nisan 1921’de İstanbul’daki öğretmenler de greve gitmiştir. Ancak İstanbul Hükümeti’nin tavrı Ankara Hükümeti’nden farklıdır; Maarif Nazırı Reşit Bey grevi “amelelere yaraşır” diyerek eleştirmiştir. Maarif Nazırı’yla aynı yaklaşım içinde olan Muallimler Cemiyeti de grevi desteklemediği gibi gazetelere “grevle ilgimiz yok” ilanı vererek öğretmenleri yalnız bırakmıştır. Öğretmenlerin birçoğu grevde kendilerini yalnız bırakan Muallimler Cemiyeti’nden istifa ederek 1921 yılında Mekatib-i İbtidaiye Muallimleri Cemiyeti (İlkokul Öğretmenleri Cemiyeti)’ni kurmuşlardır. Öğretmen grevinin oluşturduğu birlik atmosferinde ilkokul öğretmenlerinin çoğunu örgütlemeyi başaran Mekatib-i İbtidaiye Muallimleri Cemiyeti’nin amacı, “ilkokul öğretmenlerinin haklarını savunmak, maaşlarını yükseltmek, eğitim politikalarını ilkokul öğretmenlerinin lehine düzeltmek”tir. Grevi engellemeye çalışan Maarif Nazırı Reşit Bey, Cemiyet’in kuruluşuna karşı çıkmıştır. Ancak Osmanlı hükümetinin aylardır maaşları ödememesi öğretmenlerin örgütlenme konusundaki kararlılığını arttırmış ve tüm baskılara rağmen Cemiyet kurulmuştur (Orhan, 2001, s. 36).

Muallimler Cemiyeti, ilkokul öğretmenlerinin grevine destek vermediği için üyelerinin büyük çoğunluğunu kaybetmesine rağmen varlığını sürdürmüştür. Milli Mücadele yılları içinde İstanbul’da öğretmenlerin örgütlü olduğu Muallimler Cemiyeti ve Mekatib-i İbtidaiye Muallimleri Cemiyeti’nin birbirleriyle olan rekabeti mücadelede birtakım olumsuzluklara neden olsa da bu iki öğretmen örgütü Milli Mücadeleyi desteklemiştir (Orhan, 2001, s. 40).

Merkezi Ankara’da bulunan Muallim ve Muallimler Cemiyeti, İstanbul’da kurulmuş olan ve Milli Mücadele’ye destek veren Muallimler Cemiyeti ve Mekatib-i İbtidaiye Muallimler Cemiyeti ile 7 Mayıs 1921’de birleşerek Türkiye Muallime ve Muallimler Cemiyetleri Birliği’ni kurmuşlardır. 9 Mayıs 1921 tarihli Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi’nde yayımlanan tüzükte Birliğin amaçları, “Muallimlik mesleğini korumak ve muallime ve muallimlerin içtimai vaziyetlerini yükseltmek ve bu gayesini iktisadi ve ilmi vasıtalarla yürütmektir” şeklinde belirtilmiştir (Pustu, 2019, s. 6).

Cumhuriyetin İlanı ve 1960’lara Kadar Eğitim Emekçileri Örgütlenmesi

İzmir İktisat Kongresi, Lozan Antlaşması gibi Türkiye Cumhuriyeti’nin kurucu belgelerinde, üretim sistemiyle birlikte devletin tüm kurumsal yapısının dönemin kapitalist birikim rejimine uygun biçimde düzenlenmesi taahhüt edilmiş; ilk anayasa (1924 Anayasası) ve yasalar büyük ölçüde Avrupa

ülkelerinden (İsviçre, İtalya, Fransa vb.) alınmıştır. Bu yasalar, mülkiyet hakkı ve girişimcilik özgürlüğü başta olmak üzere eşit yurttaşlık, yaşam hakkı, din ve vicdan hürriyeti, düşünce ve ifade özgürlüğü gibi I. nesil haklar olarak da kabul edilen burjuva demokrasinin temel ilkelerini içermektedir. Erken sanayileşen ülkelerde özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısında yükselen sınıf mücadeleleriyle kazanılan grev hakkı, örgütlenme hakkı gibi sosyal hakları ve kolektif hakları içeren II. nesil haklar ise tamamen ihmal edilmiştir. Öte yandan mülkiyet hakkı ve girişimcilik özgürlüğü dışında kalan eşit yurttaşlık, yaşam hakkı, düşünce ve ifade özgürlüğü gibi I. nesil haklar da Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte ulus devletleşme çabasının gölgesinde kalmış, fiilen uygulamaya konulmamıştır. Dolayısıyla Cumhuriyet, Türk ve Müslüman olmayan halkların ötekileştirildiği, Türk ulusunu “sınıfsız, zümresiz bir topluluk” olarak kabul ederek işçi sınıfını tanınmayan -iki dünya savaşı arası dönemin siyasi konjonktürüne de uygun olarak- otoriter bir rejimle yönetilmiştir.

Gerek tek parti döneminde (1923-1946) gerekse çok partili döneme geçilmesinden günümüze kadar Cumhuriyet'in işçi sınıfı hareketine ve sendikalara yönelik tavrı, çok kısa süreli istisnalar⁵ dışında “yasaklama, baskı ve müdahale” döngüsü içinde olmuştur. Cumhuriyet'in ilanının ardından Milli Mücadele yıllarında Ankara hükümetinin emekçilerin ve bu arada öğretmenlerin örgütlenmelerine yönelik teşvikkâr tavrı kısa bir süre daha devam etmiştir. Milli Mücadele yıllarında Mustafa Kemal'in kuruluşunu teşvik ettiği Türkiye Muallime ve Muallimler Cemiyetleri Birliği, Cumhuriyet dönemine adını Türkiye Muallimler Birliği olarak değiştirmiştir. Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal ve Başbakan İsmet Paşa, Cumhuriyet'in ilk yıllarında Türkiye Muallimler Birliği'ne verdiği desteği Birliğin toplantılarına katılarak ve üyelere hitap ederek sürdürmüştür⁶.

Yeni Cumhuriyetin en önemli iki liderinin öğretmen örgütlenmesine gösterdiği ilgi ve desteği Cumhuriyet devrimlerinin taşıyıcısı olmakla görevlendirilen öğretmenlerin sorunlarını çözme niyetinden çok, onları denetim altına alarak yönlendirme isteği olarak değerlendirmek gerekir! Zira 1925 yılı sonunda Cemiyet başkanı Mustafa Necati'nin Maarif Vekili olması ve buna rağmen cemiyet başkanlığını sürdürmesi; devlet yöneticilerinin teşviki ile kurulan Türkiye Muallimler Birliği'nin hükümetin güdümünde bir örgüt olduğuna dair düşünceleri güçlendirmektedir. Birliğin, Maarif Vekâleti'nin bir uzantısı gibi faaliyet yürütmesi öğretmenlerin ilgisinin de giderek kaybolmasına neden olmuştur (Özkan, 2019, s. 84).

1920’de Meclis’in açılmasıyla başlayan özgürlük havası ve aynı zamanda Ankara hükümetinin işçi eylemlerine ve örgütlenmelere yönelik teşvikkâr tavrı Şeyh Sait Ayaklanması gerekçe gösterilerek çıkarılan bir dizi yasayla sona ermiştir. Bunların başında tüm hak ve özgürlükleri sınırlandıran 1925 tarihli Takrir-i Sükûn yasası gelmektedir. Ayrıca “toplularak işi yavaşlatan, durduran ya da gelmeyen memurların cezalandırılacağı...” hükmünü getiren 1926 tarihli Türk Ceza Kanunu; “memurların toplularak işi durdurmalarının yasaklandığı, bu tür eylemlere katılanların cezalandırılacağı, eylemleri düzenleyenlerin ise memuriyetten çıkarılacağı...” hükmünü getiren 1926 tarihli Memur Kanunu da bu dönemde demokratik örgütlenmeleri ve hak mücadelelerini engelleyen yasal düzenlemelerdir (Resmi Gazete, 1926). Bu yasalar tüm dernek türü örgütlerin faaliyetlerini kısıtlamış, Milli Mücadele Dönemi’nde kurulmuş ve Kurtuluş Savaşı’na destek olanların da içinde yer aldığı birçok derneğin kapanmasına yol açmıştır. Bunlar arasında bizzat Mustafa Kemal’in kuruluşunu teşvik ettiği ve çok kısa bir zaman önce genel kuruluna katılarak desteğini açıkladığı Türkiye Muallimler Birliği de vardır.

Türkiye Muallimler Birliği, yasalarda yapılan değişiklikle Ağustos 1928 tarihinde “konfederasyon” a dönüştürülerek “Türkiye Cumhuriyeti Muallimler Birlikleri Federasyonu” adıyla yeniden faaliyete başlamıştır. Türkiye Muallimler Birliği’nin konfederasyona dönüşmesinin ardından birbirinden bağımsız birlikler ortaya çıkmıştır. 1930’ların başlarında bağımsız birlik sayısı 16’ya ulaşmıştır. Bunlar içinde özellikle İstanbul Muallimler Birliği, öğretmen örgütlenmesini yeniden canlandırmaya çalışmışsa da baskı ortamına karşı direnç gösterememiş ve 1935 yılında Bakanlar Kurulu kararıyla kapatılmıştır (Pustu, 2019, s. 64).

Tek partili dönemde çıkartılan 1938 tarihli “3512 sayılı Cemiyetler Kanunu” ile devletin dernekler üzerindeki denetimi daha da artmıştır. Bu yasayla sınıf esasına ve ismine dayanan derneklerin kurulması yasaklandığı gibi “Devlete bağlı makamlarda hizmet karşılığı maaş ve ücret alanlar buldukları işin sıfat ve mahiyeti ile dernek kuramazlar.” hükmü getirilmiştir.

1925 yılında Takrir-i Sükûn’la başlayan baskılar, II. Dünya Savaşı yıllarında artmış ve diğer sınıf ve meslek örgütleri gibi öğretmen örgütleri de ya kapatılmış ya da faaliyetleri sınırlandırılmıştır. Bunun istisnası, 1936-1946 arası dönemde kurulan birkaç öğretmen yardımlaşma derneği ile tek parti konumunda olan CHP ile organik ilişki içinde bulunan ve içerisinde öğretmenlerin aktif olarak yer aldıkları Halkevleri’dir (Eraslan, 2012, s. 1-16).

Milli Mücadele yıllarında eğitim emekçilerinin örgütlenmesine denetleme ve yönlendirme koşuluyla destek veren anlayışın, Cumhuriyet'in ikinci yılından itibaren aldığı yasaklayıcı ve baskıcı tavrı, II. Dünya Savaşı'nın ardından oluşan ekonomik ve politik iklimle birlikte değişmiştir. Bir taraftan kapitalizmin 1929'da başlayan krizini aşmak için benimsediği Keynesyen politikalar diğer taraftan savaştan büyük bir kazanımla çıkan Sovyetler Birliği'nin temsil ettiği reel sosyalizmin kriz ve savaş yorgunu kapitalist blok üzerinde oluşturduğu ideolojik üstünlük, sosyal/refah devleti politikalarının uygulanmasını gerekli hale getirmiştir. Bu bağlamda Milletler Cemiyeti'nin yerini alan Birleşmiş Milletler (BM)'in bir kuruluşu olan Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO)'nün 1944 yılında yayınladığı Philadelphia Bildirgesi ve 1948 yılında İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'yle vücut bulacak olan temel hak ve özgürlüklere ilişkin hükümlerin uygulanmasını ülkelere şart koşturmuştur. Türkiye, bu şartlar doğrultusunda bir taraftan çok partili yaşama geçerken diğer taraftan da 1938 tarihli Cemiyetler Kanunu'nda örgütlenme özgürlüğünün önünde engel oluşturan hükümleri kaldırmıştır. Böylece sendikalaşma da dâhil olmak üzere örgütlenmenin önü açılmıştır. Bunun üzerine II. Meşrutiyet'in ilan edildiği döneme benzer biçimde başta işçiler olmak üzere toplumun çeşitli kesimleri 1946 yılı içinde hızla örgütlenmiş ve birçok grev eylemi gerçekleştirilmiştir. Ancak 1909'da çıkartılan Tatil-i Eşgal ve 1925'te çıkartılan Takrir-i Sükûn yasalarıyla benzer otoriter devlet refleksiyle 1947 yılında çıkartılan 5018 sayılı İşçi ve İşveren Sendika Birlikleri Hakkında Kanun ile örgütlenmeler denetim altına alınarak hak ve özgürlükler yeniden sınırlandırılmıştır (Müftüoğlu, 2024, s. 436).

Sendikaların örgütlenmesi ve faaliyetlerini düzenleyen ilk yasa olma özelliği taşıyan 5018 sayılı kanun, işçiler için grev hakkını içermezken, eğitim emekçilerinin de içinde yer aldığı kamu çalışanlarına sendika kurma hakkı tanımamıştır. Sendikalaşması engellenen eğitim emekçileri bu dönemde çoğu yerel olmak üzere pek çok dernek kurmuştur. Böylece her ilde o ilin adını taşıyan yerel örgütler kurulmaya başlamıştır. Bunlar öğretmenler derneği, öğretmenler yardımlaşma derneği, öğretmenler birliği, muallimler birliği, öğretmenler cemiyeti gibi isimler altında kurulmuşlar, bunlardan bazıları üst örgütlerde bir araya gelmişlerdir. Bu dönemde öğretmen örgütlerinin bir araya geldiği üst örgütlerden biri Türkiye Muallimler Birliği, diğeri ise Türkiye Öğretmen Dernekleri Birliği'dir (Eraslan, 2012, s. 4).

Türkiye Öğretmen Dernekleri Birliği, 1946 sonrasında kurulan bazı öğretmen dernekleri tarafından bir üst kuruluştaki birleşmek amacıyla Ağustos 1948'de Ankara'da kurulmuştur. Birlik, Haziran 1950'de Bakanlığın "Millî"

kelimesini isminde kullanmasına karar vermesi üzerine Türkiye Öğretmen Dernekleri Milli Birliği adını almıştır, 1954’te ise adını Türkiye Öğretmen Dernekleri Milli Federasyonu (TÖDMF) olarak bir kez daha değiştirmiştir. Kurucuları genellikle yükseköğretim kurumları öğretim üyeleri, Milli Eğitim Bakanlığı’nın üst düzey yöneticileri ve müfettişlerinden oluşan Federasyon, Temmuz 1956 itibarıyla 147 yerleşim biriminde kurulmuş bulunan öğretmen derneklerini kendi çatısı altında toplamıştır (Koç, 2006, s. 11).

Türkiye Öğretmen Dernekleri Milli Federasyonu (TÖDMF) dünya görüşleri farklı öğretmenler tarafından kurulmuş; bu farklılık zamanla ayrılmaya neden olmuştur. Federasyon’un kuruluşundan bir yıl sonra özellikle Federasyon yönetiminin Köy Enstitülü öğretmenlere karşı dışlayıcı ve ayrımcı tavrı üzerine Köy Enstitüsü kökenli öğretmenler köy öğretmen derneklerini kurmaya başlamıştır. İlk kurulan köy öğretmenleri örgütü 1949 yılında İzmir Bayındır’da kurulan Ege Bölgesi Köy Öğretmenleri Derneği’dir. Sadece köy enstitülü öğretmenlerin üye olabildiği derneğin amacı, “köy enstitülerinden mezun olan öğretmenleri tek çatı altında toplamak ve sorunlarına çözüm aramaktır”. 12 öğretmen tarafından kurulan dernek, kısa sürede Ege bölgesinin birçok il ve ilçesinde örgütlenmiş ve üye sayısı 600’e yaklaşmıştır. Ege Bölgesi Köy Öğretmenleri Derneği, diğer bölgelerde de köy öğretmenleri derneklerinin kurulmasına esin kaynağı olmuş; Şubat 1951’de Marmara Bölgesi Köy Öğretmenleri Derneği, Mayıs 1953’de Orta Anadolu Bölgesi Köy Öğretmenleri Yardımlaşma Derneği, Temmuz 1953’de Göller Bölgesi Köy Öğretmenleri Derneği ve Haziran 1954’de Akdeniz Bölgesi Köy Öğretmenleri Derneği kurulmuştur. Bu dernekler 1958’de, merkezi İzmir’de bulunan “Türkiye Köy Öğretmen Dernekleri Federasyonu”nu kurmuşlardır (Şahin, 2014, s. 283).

Eğitmcilerin İlk Sendikalaşma Dönemi (1960-1971)

Meşrutiyet’ten 1960’lara kadar eğitim emekçilerinin örgütlenme pratiği, sendikalaşma yasak olduğu için genellikle dernekleşme biçiminde olmuştur (1936-1946 arası dönemde dernekler de yasaklanmıştır.). Dolayısıyla gerek Osmanlı’da gerekse Cumhuriyet Türkiye’sinde eğitimciler yasaların olanak verdiği ölçüde ve devletin belirlediği çerçeve içinde dernek ve benzeri örgütler kurarak, eğitim sistemi, özlük hakları, öğretmenlik mesleğinin sorunları gibi genel konularda çalışmalar yürütmüştür (Eraslan, 2012, s. 5).

1960’lara kadar eğitim emekçilerinin sendikalaşmasının engellenmesi ve kurdukları diğer örgütlerin ise devlet tarafından sürekli olarak vesayet

altına alınmak istenmesini liberal yollarla kalkınmayı benimsemiş olan Cumhuriyet'in kapitalizmin dönemsel koşullarına uyum sağlamak ve siyasi iktidarı elinde bulunduran kadroların bekâsını koruma refleksi olarak değerlendirmek mümkündür. Ancak şunu da göz ardı etmemek gerekir ki 19. yüzyıl ortalarında Tanzimat'la başlayan kapitalizmle bütünleşme çabası daha çok kurumsal entegrasyonu içermektedir. Oysa üst yapıyı belirleyen kurumlarla toplumsal dinamikler arasında büyük bir uyumsuzluk mevcuttur. Her şeyden önce kapitalistleşme sürecinin temel unsurları olan sanayileşme, kentleşme, işçileşme kısmen başlamış olsa da üst yapı üzerinde etkili olabilecek bir toplumsal dinamik oluşmamıştır.

II. Meşrutiyet'in ve 1946'da Cemiyetler Kanunu'nun kaldırılması sonrasında olduğu gibi toplumsal hareketlerin güçlü bir şekilde ortaya çıktığı dönemlerde ise otoriter yönetimler tarafından şiddetle baskı altına alınmıştır. Düşünce ve ifade özgürlüğü, eşit yurttaşlık gibi temel hakların bile yaşam bulmadığı koşullarda sendikal hak ve özgürlükleri içeren kolektif hakların savunulma olasılığı bile söz konusu değildir. Sendikalar ilk kez 1947'de çıkartılan Sendikalar Kanunu ile tanınmışsa da, daha önce değindiğimiz gibi bu Kanun, sendikal hak ve özgürlüklerin önünü açmaktan ziyade işçi hareketini kontrol altında tutmayı amaçlayan; kamu emekçilerinin sendikalaşma hakkını ise tamamen reddeden, baskıcı ve müdahaleci bir düzenlemedir.

Kamu emekçilerinin ve dolayısıyla eğitim emekçilerinin sendikalaşması ilk kez 1961 Anayasası ile gündeme gelmiştir. II. Dünya Savaşı sonrasında kapitalist birikim rejimindeki Keynesyen dönüşüm sürecinde ortaya çıkan uluslararası ekonomik ve siyasi konjonktüre uyum sağlamak için örgütlenme hakkının önündeki engelleri kaldıran anlayış, Demokrat Parti (DP)'nin tüm temel hak ve özgürlüklere yönelik baskıcı uygulamaları nedeniyle yaşama geçirilememiş; Türkiye'yi kapitalizmin dönemsel koşullarına entegre etmek için 27 Mayıs 1960 darbesi gerçekleştirilmiştir. Darbe sonrasında dönüşümü gerçekleştirecek düzenlemeleri içeren yeni bir anayasa için çalışmalar başlamış ve 9 Temmuz 1961 tarihinde yapılan referandumla kabul edilen yeni Anayasa yürürlüğe girmiştir.

1961 Anayasası'nın 2. maddesinde Türkiye Cumhuriyeti'nin "sosyal devlet" olduğu belirtilerek "düşünce, ifade, örgütlenme, basın yayın ve kişisel haklar alanındaki özgürlükleri güvence altına alan, sosyal adalet ilkesine dayalı bir devlet modeli" öngörülmüştür. Anayasa'da çalışanların örgütlenme hakkına yönelik hükümler şunlardır: Önceden izin almaksızın herkesin dernek kurabilmesi (m. 29); çalışanların (işçi niteliği taşımayan ve 1965 tarihli Devlet

Personeli Sendikası Kanunu ile tanımlanacak olan kamu hizmeti görevlileri dahil) ve işverenlerin önceden izin almaksızın sendika ve sendika birlikleri kurabilmeleri (m. 46); işçilerin toplu sözleşme ve grev hakkına sahip olmaları (m. 47); kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşlarının yasa ile kurulup, organlarını kendileri tarafından ve üyeleri arasından seçilebilmesi, seçilmiş organların bir yargı kararı olmaksızın geçici ya da sürekli olarak görevden uzaklaştırılmayacağı (m. 122).

1961 Anayasası’nın işçi hareketinin siyasallaşması ve toplumsal etkisinin artmasında sağladığı elverişli koşullar, işçi sınıfının nicel ve nitel olarak yükselişe geçmesi, sendikal örgütlenmenin genişlemesine olanak verdiği gibi öğretmen örgütlülüğünde de önemli gelişmelere yol açmıştır. Ancak siyasi iktidar, kamu emekçilerinin devlet politikalarıyla uyumlu bir örgütlenme içinde olmasına yönelik dayatmalarını sürdürmeye devam etmiştir. Bu bağlamda 1963 yılında çıkarılan 274 sayılı Sendikalar Kanunu ve 275 sayılı Toplu İş Sözleşmesi, Grev Lokavt Kanunu’yla işçiler için grevli, toplu iş sözleşmesi hakkı tanınırken statü hukukuna sahip olan kamu hizmeti gören emekçilerin bu haklardan yararlanamayacakları, onlar için ayrıca bir yasal düzenleme yapılması öngörülmüştür. Kamu emekçilerinin sendikalaşmasının ötelenmesine yönelik en güçlü tepki 1960’a kadar milliyetçi ve muhafazakâr kadrolar tarafından yönetilen ve DP iktidarıyla yakın ilişki içinde olan ancak Türkiye Köy Öğretmen Dernekleri Federasyonu’nun katılımıyla birlikte büyük bir değişim yaşayan TÖDMF’den gelmiştir (Buyruk, 2015, s. 155).

TÖDMF, 1961 Anayasası’nda öngörülen memurlara sendikalaşma hakkının verilmesi üzerine çalışmalarına başlamış, 1962’te Aydın, 1963’de Antalya ve 1964’te Eskişehir kurultaylarında, kanun çıkarılmaz kurulacak sendikaların hazırlıklarına yönelik atılacak adımları belirlemiştir (Baykurt, 1969, s. 22-23). TÖDMF bir taraftan sendikalaşma konusunda hazırlıklarını yürütürken diğer taraftan da eğitim emekçilerinin taleplerini daha yüksek sesle duyurmak ve birlikte mücadele duygusunu yükseltmek için 20 Şubat 1963 günü Ankara’da Büyük Eğitim Miting’ni gerçekleştirmiştir. Bu miting ve sonrasında yaşanan gelişmeler öğretmen örgütlenmesinde yeni bir dönemin başlamasına önemli katkı sağlamıştır.

Büyük Eğitim Mitingi: Ankara Tandoğan Meydanı’nda düzenlenen Büyük Eğitim Mitingi, TÖDMF’ye bağlı 320 derneğin kararıyla gerçekleştirilmiş; mitinge Türkiye’nin farklı illerinden yaklaşık 14.600 öğretmen katılmıştır. Miting; öğretmenlere yapılan saldırıları kınamak, eğitim şurası kararlarının uygulanmamasını eleştirmek, öğretmenlerin ekonomik durumlarını düzeltmek

ve öğretmenlik mesleğinin itibarını yaralayan durumlara dikkat çekmek için düzenlenmiştir. Tandoğan meydanından başlayıp Kızılay meydanında son bulan yürüyüş ve miting kamuoyunda büyük yankı uyandırmış, dönemin Maliye Bakanı Ferit Melen ve Milli Eğitim Bakanı Şevket Raşit Hatipoğlu istifa etmek zorunda kalmıştır. Mitingi izleyen aylarda, ders ücretleri ve eğitim ödeneği yasaları çıkarılarak öğretmenlerin maaşlarında iyileştirilmeye gidilmiştir (Keskin, 2014, s. 82).

Büyük Eğitim Mitingi, öğretmenlerin ekonomik ve özlük haklarında sağladığı iyileşmenin yanı sıra kamu çalışanlarının sendikal haklarına ilişkin Anayasa'ya uyum düzenlemelerinin yapılması için de hükümet üzerinde baskı oluşturmuştur. Bu bağlamda 1964 yılında çıkarılan bir yasayla 3512 sayılı Cemiyetler Kanunu'nun "Devlet, özel idareler ve belediyelerle devlete bağlı kurumlardan hizmet karşılığı maaş ve ücret alanlar buldukları işin sıfat ve mahiyeti ile cemiyet kuramazlar" şeklindeki 12. maddesi yürürlükten kaldırılmıştır. Öte yandan 1965 yılında "işçi niteliği taşımayan kamu personelinin sendika türünde örgütler kurabileceği" ve "devlet personeli sendikalarının mesleki, eğitim-öğretim ve yasal konularda üyelerini temsil edebilecekleri" hükmünü getiren 624 sayılı Devlet Personeli Sendikaları Kanunu yürürlüğe girmiştir. Yine 1965 yılında yürürlüğe giren 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu'nda da devlet memurlarının sendika ve meslek birlikleri kurabilecekleri ve bunlara üye olabilecekleri hükme bağlanırken, grevin anayasal bir hak olduğu yönündeki görüşlere rağmen devlet memurlarının grev yapmaları yasaklanmıştır⁷.

Kamu çalışanları için sendikalaşmanın yasal bir hak olmasının ardından çok sayıda sendika kurulmuştur. Yasa çıktıktan kısa bir süre sonra kurulan kamu personeli sendikalarının sayısı 588'i bulmuştur. 1970 yılına gelindiğinde sendika üst örgütlerinden federasyonların sayısı 19'a konfederasyonların sayısı ise 3'e ulaşmıştır. Kurulan sendika sayısı yüksek olmakla birlikte üye sayısı ve nitelik bakımından varlık gösterebilen sendikaların sayısı oldukça düşüktür. 8 Temmuz 1965 tarihinde kurulan Türkiye Öğretmenler Sendikası (TÖS) ve 12 Temmuz 1965 tarihinde kurulan Türkiye İlkokul Öğretmenleri Sendikası (İLK-SEN); 1965 yılından 12 Mart 1971 darbesine kadar geçen sürede en güçlü ve etkin sendikalarlardır. Ayrıca 1966'da kurulan Üniversite Asistanları Sendikası (ÜNAS) da akademisyenlerin sendikalaşmasında önemli bir deneyim olmuştur.

Türkiye Öğretmenler Sendikası (TÖS)

1961 Anayasası’nda öngörüldüğü halde yasa çıkmadığı gerekçesiyle 1965’e kadar kurulamayan kamu personel sendikaları, TÖDMF’un genel kurullarında ayrıntılı olarak tartışılmış; 1963 yılında “Türkiye Öğretmenler Ulusal Sendikası” tüzüğü hazırlanmıştır. TÖS, 624 sayılı Devlet Personeli Sendikaları Kanunu’nun yürürlüğe girmesinin hemen ardından TÖDMF’un belirlediği 92 öğretmen tarafından kurulmuştur. TÖS’ün kurulduğu 1965 yılının sonunda üye sayısı 11 bine ulaşırken, kapatıldığı 1971 yılına kadar üye sayısı 72 bine şube sayısı ise 552’ye ulaşmıştır. TÖDMF sendikaya yer, mali yardım ve bunun dışında faaliyetleri sürdürmesine destek olacak kimi olanaklar sağlamış ancak daha önce aldığı kararlara rağmen uzun süre kendisini feshedip tüm varlığını TÖS’e devretmemiştir. Ancak 1968 yılında TÖS’ten bir ekibin Fakir Baykurt’un genel başkanlığında TÖDMF yönetimine seçilmesinin ardından 1969’da devir ve fesih işlemleri tamamlanmıştır (Eraslan, 2012, s. 6).

TÖS’ün kurulduğu 1965 yılı toplumsal mücadele açısından önemli bir döneme denk gelmektedir. Dünyada ve Türkiye’de işçi ve öğrenci hareketleri yükselişe geçmiş, kamu çalışanlarına sendika hakkının yasalaşmasının yanı sıra sendikacı işçilerin kurduğu bir parti olarak Türkiye İşçi Partisi (TİP) 1965 seçimlerinde meclise girmiş, Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu (DİSK)’nin kuruluş süreci hız kazanmıştır.

Sosyalizme yönelişin ve işçi sınıfı hareketinin güçlendiği bu dönemde TÖS de mevcut atmosferden etkilenmiş ve faaliyetlerini yürütürken “halkın aydınlatılmasını ve ezbercilikten uzak, çağdaş bir eğitim”i savunmuştur. Eğitimin tüm toplumsal sorunlarla ilişkili olduğundan hareketle TÖS, gerek söylem gerekse eylemleriyle eğitim alanındaki politikalar konusunda kamuoyu oluşturmayı ve siyasi iktidarlar üzerinde baskı unsuru olmayı da amaçlamıştır. TÖS’ün bir diğer amacı ise örgütsel bölünmenin mücadeleyi zayıflatacağı düşüncesiyle “tek ve güçlü sendikacılık” anlayışını yaşama geçirmek olmuştur (Uçar & Kaya, 2020, s. 5). Sadece öğretmenlerin hak ve çıkarlarını savunan bir perspektif yerine öğretmenlerin mesleki ve ekonomik sorunlarının genel toplumsal ve ekonomik sorunlardan ayrı ele alınamayacağına dair bir yaklaşım içinde olan TÖS’ün bir “meslek sendikası” olmanın ötesinde sınıf perspektifiyle hareket eden bir sendikal anlayışı benimsediği söylenebilir.

TÖS, eğitime dair görüş bildirmekle yetinmemiş, eğitim üzerindeki etkinliğini sağlamak ve ilkeleri doğrultusunda bir eğitim sistemi oluşturmak amacıyla Devrimci Eğitim Şûrası (DEŞ)’i toplamıştır⁸. Ayrıca eğitim sistemindeki

sorunlar, öğretmenlere yönelik baskılar ve öğretmenlerin hakları konusunda kamuoyu oluşturmak ve siyasi iktidara uyarıda bulunmak üzere Büyük Eğitim Yürüyüşü ve Büyük Öğretmen Boykotu gibi faaliyetlerin organizasyonuna öncülük etmiştir. Öte yandan Türkiye'nin dört bir yanında örgütlenmiş olması ve en ücra köylerde bile üyelerinin bulunması sayesinde TÖS, halkın her kesimiyle doğrudan iletişim kurabilmiş ve mücadelesinde toplumsal desteği arkasına almayı başarmıştır⁹. Altı yıl (1965-1971) gibi -bir örgüt için- son derece kısa sayılabilecek bir süre faaliyet göstermiş olmasına ve toplu sözleşme ve grev hakkı bulunmamasına rağmen TÖS, sadece eğitim emekçilerinin örgütlenme tarihinde değil Türkiye sendikal hareketi içinde de önemli bir yere sahip olmuştur. Bu özellikleri ile TÖS, daha sonraki dönemlerde ortaya çıkan ve benzer amaçları taşıyan dernek ve sendikaların (TÖB-DER, EĞİTİM-İŞ, EĞİT-SEN, EĞİTİM SEN vb.) söylem ve eylemlerine ideolojik yönden de kaynaklık etmiştir (Uçar & Kaya, 2020, s. 90).

Eylem ve etkinlikleriyle yürüttüğü mücadele TÖS'ün devlet içerisindeki kimi unsurların da desteklediği paramiliter güçlerin hedefi haline gelmesine neden olmuştur. Örneğin, Düzce Şubesi'nin 12 Ekim 1968 tarihinde düzenlediği sanat şöleni, İlim Yayma Cemiyeti, Komünizmle Mücadele Derneği ve Milliyetçi Öğretmenler Birliği tarafından basılmış; 15 Ekim 1968 tarihinde Genel Başkan Fakir Baykurt, Birecik'te sinema salonunda konuşma yaparken, saldırıya uğramış ve başından yaralanmıştır. Ayrıca Malatya'nın ilçelerinde, Elazığ'da ve Konya'da da saldırılar olmuştur. Ancak saldırıların en büyüğü TÖS'ün 7 Temmuz 1969 günü Kayseri'de toplanan İkinci Genel Kurulu'nda gerçekleşmiştir¹⁰. Saldırganlar, genel kurulun toplandığı sinemayı yakmaya çalışmış, saatler süren saldırı ancak askerin müdahalesiyle engellenebilmiştir (Koç, 2006, s. 19).

1970'li yıllara gelindiğinde kapitalizm büyük bir kriz içindedir ve bu krizi aşmak için II. Dünya Savaşı sonrasında benimsediği Keynesyen iktisat anlayışına dayanan ve sosyal devleti içeren birikim rejiminin yerine benimsenen neoliberal birikim rejimini yaşama geçirme çabasıdadır. Sınıflar arası uzlaşımın tamamen terkedildiği ve sendikaların yeni birikim rejiminin önünde engel olduğu düşüncesinin egemen hale geldiği bu döneme Türkiye'nin eklemlenmesi için 12 Mart 1971 darbesi gerçekleştirilmiştir. Darbe, işçi sınıfını ve onun örgütlü gücünü ortadan kaldırmayı amaçlamaktadır ve kuruluşunun üzerinden sadece altı yıl geçmesine rağmen Türkiye işçi sınıfı mücadelesinde önemli bir aktör haline gelen TÖS, darbenin en önemli hedeflerinden biri olmuştur.

Darbelerin kurduğu sıkıyönetim mahkemesi TÖS’ün 1968-1971 yılları arasındaki eylem ve etkinlikleri hakkında birçok dava açmış, TÖS yöneticileri ve 3 bin 500 dolayında TÖS üyesi gözaltına alınmış; Genel Başkan Fakir Baykurt, Genel Başkan Yardımcısı Dursun Akçam, Genel Sekreter Osman Akol, Yürütme Kurulu üyesi Veli Kasımoğlu 8 yıl 10 ay 20 gün ağır hapis cezasına çarptırılmıştır (Uçar & Kaya 2020, s. 91)¹¹. Öte yandan Anayasa’nın 46 ve 119. maddelerinde yapılan değişikliklerle 624 sayılı kanuna dayanılarak kurulmuş olan tüm kamu hizmetlileri sendikaları gibi TÖS’ün de faaliyetlerine 22 Eylül 1971 tarihinde son verilmiştir (Uçkan-Hekimler, 2023, s. 47).

Türkiye İlkokul Öğretmenleri Sendikası (İLK-SEN)

1965 yılında TÖS’ten sadece dört gün sonra kurulan ve TÖS ile eylem birliği içinde olan İLK-SEN önce Türkiye İlkokul Öğretmenleri Sendikası adı altında 12 Temmuz 1965 günü Ankara’da kurulmuştur. Ulusal ölçekte örgütlenmeyi amaçlayan İLK-SEN’in ardından 23 Ağustos 1965’de İstanbul ölçeğinde örgütlenmeyi hedefleyen İstanbul İlkokul Öğretmenleri Sendikası kurulmuştur. Bu dönemde ilkokul öğretmenleri Anadolu’nun birçok il ve ilçesinde de örgütlenme girişiminde bulunmaktadır. Yerel düzeyde örgütlenme çabaları “federatif örgütlenme gereksinimini” gündeme getirmiş ve ulusal ölçekte örgütlenme hedefini ortadan kaldırmıştır¹². Federatif örgütlenmenin ilk adımı İstanbul İLK-SEN’in 16 Nisan 1966’da toplanan 1. Olağan Genel Kurulu’nda atılmıştır. Söz konusu genel kurulda, merkez Ankara olmak üzere diğer ilkokul öğretmenleri sendikaları ile bir federasyon kurulması ve bu konuda da yönetim kurulunun yetkili kılınması kararlaştırılmış ve 20 Haziran 1966’da Türkiye İlkokul Öğretmen Sendikaları Federasyonu (TİÖSF) kurulmuştur (Güvenç, 2008, s. 172).

TİÖSF’un bu dönemdeki sendikalardan farklı olarak sadece ilkokul öğretmenlerini üye olarak kabul etmesinin nedenlerinden biri içinden geldiği TÖDMF’de ilkokul öğretmenlerinin sayısal çoğunluğu olmasına rağmen aynı oranda temsil edilmemesinin yarattığı sorunlardır. Diğer neden ise eğitim alanında çalışanların haklarının ve görevlerinin farklı olması nedeniyle kademeli bir sendikalaşmanın daha etkili olacağı düşüncesidir. Ancak federatif bir yapı içinde başta mali sorunlar olmak üzere birçok güçlük karşılansa TİÖSF, 5 Temmuz 1969 tarihinde Trabzon’da yapılan 3. Olağan Genel Kurulu’nda yaptığı tüzük değişikliği ile federatif yapıdan, kademe esasına dayanan ve merkezi sistemle çalışan tek bir sendikal yapıya geçerek adını Türkiye İlkokul Öğretmenleri Sendikası (T.İLK-SEN) olarak değiştirmiştir. 1969’da İLK-SEN’in sadece örgütlenme biçimi değişmemiş, aynı zamanda

kuruluşundan itibaren benimsediği “siyaset dışılığı” ilkesini de değiştirerek sınıf sendikacılığı anlayışına yönelmiştir (Cerev, 2013, s. 200). 1971 yılında İLK-SEN’in şube sayısı 312, üye sayısı ise 47 bin 600’e ulaşmıştır. 12 Mart darbesinin ardından kamu hizmetlileri sendikalarının kapatılmasını düzenleyen yasaların çıkması sonrasında TÖS gibi İLK-SEN’in de Eylül 1971’de faaliyetlerine son verilmiştir (Güvenç, 2008, s. 184).

Eğitim emekçilerinin sendikal faaliyetlerini yasal zeminde sürdürdükleri 1965-1971 döneminde iki önemli eylem gerçekleştirilmiştir. Bunlardan biri 15 Şubat 1969’da Ankara’da gerçekleştirilen “Büyük Eğitim Yürüyüşü” diğeri ise yine 1969 yılının Aralık ayında ülke genelinde gerçekleştirilen Büyük Öğretmen Boykotu’dur. TÖS’ün öncülük ettiği, İLK-SEN’in de içinde yer aldığı bu iki eylem, gerek katılımın yoğunluğu gerekse yaygınlığı bakımından sadece eğitim emekçilerinin mücadelesinde değil, Türkiye’nin toplumsal mücadele tarihinde de son derece önemli bir yere sahiptir. 12 Mart darbesiyle sendikaların kapatılmasına rağmen mücadelenin TÖB-DER çatısı altında -neredeyse- kesintiye uğramadan sürmesinde bu eylemlerin yarattığı etkinin önemli rolü olmuştur. Günümüzde de önemli sonuçlar çıkarabileceğimiz bu iki eyleme kısaca değinmek yerinde olacaktır.

Büyük Eğitim Yürüyüşü (15 Şubat 1969): 1960’lı yılların sonlarına doğru TÖS’ün sendikal anlayışı ve mücadele biçimi ile siyasi iktidarın politikaları arasında büyük çelişkiler ortaya çıkmış ve devletin sendikal öğretmenler üzerindeki baskıları artmıştır. Sendikal faaliyetleri nedeniyle öğretmenlere sürgün, maaş kesimi, uzaklaştırma gibi cezalar verilmeye başlamıştır. TÖS ve TÖDMF, 15 Şubat 1969’da Ankara’da düzenledikleri ”büyük eğitim yürüyüşü” ile “öğretmen kıyımı” olarak adlandırdıkları ekonomik, siyasi, idari baskılarla öğretmenleri sindirme politikalarına toplumun dikkati çekmeyi ve siyasi iktidarı uarmayı amaçlamışlardır. Ancak yürüyüşün gündeme getirdiği konular bununla sınırlı kalmamış; eğitim emekçilerinin maaşlarına zam yapılması, ilaç ve tedavi olanaklarının iyileştirilmesi gibi mesleki taleplerin yanı sıra halkın büyük kısmının eğitim olanaklarından yoksun olması, bazı köylerde okul bulunmaması gibi eğitimle ilgili sorunlar ve sosyal eşitsizlikler, yoksulluk, insan hakları ihlalleri gibi toplumsal sorunlar da yürüyüşte gündeme getirilmiştir (Ünlü, 2023, s. 1585).

Yürüyüş sırasında, TÖS başkanı Fakir Baykurt, TÖS’ün sendikal anlayışını da ortaya koyan bir biçimde öğretmenlerin görevlerini şöyle tanımlamıştır¹³:

Bize düşen başlıca görev halkımızın uyandırılmasıdır. İnsanımızın hayata karşı devrimci tavırlı hale getirilmesidir. Biz geri bırakılmış böyle bir ülkenin öğretmenleriyiz. Biz emperyalist ülkelerin öğretmenleri gibi eğitim yapamayız. Biz kendi yoksul halkımızın ihtiyacına göre eğitim yapmak zorundayız. Çocuklarımızın hiç işine yaramayacak, kokmaz bulaşmaz bilgiler yerine, göz açan, uyandıran, bilinçlendiren bilgileri öğretmek, değişmenin, yenileşmenin tavrını yaratmak zorundayız... Halkımızı uyandıracğıız! Halkımızı asla küçük görmeden, ondan geldiğimizi unutmadan, onun içinde, onun dizinin dibinde, derinlerden ve sessizlerden, sabırla, saçımızı ak ederek, dişimizi yok ederek tarihsel görevimizi tekml edeceğiz! Yarın tarih Cumhurbaşkanını, Başbakanı değil, önce bizi sorguya çekecektir.

Hükümetin yürüyüşü engellemeye yönelik baskılarına rağmen demokratik kitle örgütleri ve İLK-SEN, yürüyüşü desteklediğini açıklarken DİSK yürüyüşe kitlesel olarak katılmıştır. Büyük Eğitim Yürüyüşü, siyasi hedeflere yönelik, siyasi mesajlar taşıyan sendikal bir eylem olarak tanımlanabilir. Türkiye’de öğretmen hareketinin ülke siyaseti üzerinde etkili olduğu en kalabalık, en örgütlü çıkışlarından biri olan bu yürüyüş; öğretmen hareketinin yükseliş sürecinde büyük bir ivme yaratmıştır (Şafak, 2010, s. 4-5).

Büyük Öğretmen Boykotu (15-18 Aralık 1969): Eğitim emekçileri arasında ve kamuoyunda ses getiren Büyük Öğretmen Yürüyüşü’nün ardından TÖS’e ve öğretmenlere yönelik baskılar -özellikle büyük kentler dışındaki illerde- daha da artmış; baskıların yoğun olduğu illerde yerel boykot kararları alınırken, Genel Merkez’e genel bir boykot yapılması konusundaki talepler çoğalmıştır. Bu süreçte TÖS’ün siyasi iktidara yönelik tüm uyarılarına karşın, öğretmenlere yasal olmayan baskılar sürmüştür.

Fakir Baykurt, TÖS Gazetesi’nin 5 Mayıs 1969 tarihli sayısında yer alan “Öfkeyi İyi Kullanmak” başlıklı yazısında yerel boykotlar ve genel boykot konusunu şu şekilde değerlendirmiştir¹⁴:

Bütün devrimci öğretmenleri örgütleyip, bilinçlerini berraklaştırmadan, onları organik olarak birbirlerine sınımsız bağlı hale getirilmeden girişilecek yerel boykotlar başarı değil, ancak fiyasko verir. Buna girişen arkadaşlarımız kolayca kurban olurlar, bir etki de yapamazlar.

Peki, hep böyle susacak mıyız? Her gün artan ve asla eksilmeyen haksızlıklara ilelebet katlanacak mıyız? Hayır! Tepki göstereceğiz.

Demokratik baskı yaratacağız. Bunun için grev yapacağız... Hakkımız yokmuş. Bugün o hakkı elde etmiş olan işçilerin de vaktiyle grev hakları yoktu. Mücadele edip alacağız. Mücadele etmeden ne grev hakkı verirler, ne başka bir hak. Doğru dürüst 10 liralık çocuk zammını zamanında veremiyorlar. Bütçede para yok, diyorlar. Bu kadarı yeter, diyorlar. İliklerine kadar sömürülen bir ülkede öğretmen maaşı ile hademe maaşı arasında fark olmaz ve öğretmen de, hademe de geçim sıkıntısı çeker.

Önce şu gerçekler üzerinde birleşelim:

- 1) Grevsiz sendika olmaz.
- 2) Durduğumuz yerde grev hakkı verilmez.
- 3) Çok sendika değil, güçlü ve tek sendika!
- 4) Yumuşak, uysal ve korkak mücadele sonuç vermez.
- 5) Sendikal mücadele sert ve dövüşçüdür.
- 6) Eğitim sorunu, öğretmen sorunu, yurt sorunlarından ayrılamaz. Yurt sorunları da bir ali veli sorunu değil, düzen sorunudur.
- 7) Düzenin değişmesinde öğretmenin görevi halkın gözünü açmaktır.

Öğretmenlerimizin öfkelerini ziyan etmeden, onu çok dikkatli kullanmaları ve her türlü karar ve davranışlarını, merkezi örgüte bağlamaları gerekir. Değilse sonuç başarılı olamaz.

TÖS, iktidara yönelik uyarılarının sonuç vermemesi ve üyelerin kararlılığı üzerine 1969 Kurultayı sonrasında kendisi gibi sınıfsal bir perspektifi benimseyen İLK-SEN’le birlikte 15-18 Aralık 1969 tarihlerinde Büyük Öğretmen Boykotu’nu gerçekleştirme kararı almıştır. Kamu emekçilerinin grev yapması yasak olduğu için “boykot” adı verilen eylem kararının ardından TÖS ve İLK-SEN, kamuoyundan destek almak ve öğretmenlerin boykota katılımını sağlamak için ortak bir bildiri yayımlamıştır (Tansü & Tuncay, 2024, s. 68).

Hükümet boykotu engellemek için büyük bir çaba içerisine girmiş, boykot öncesinde TRT aracılığıyla öğretmenleri tehdit etmiş ve boykota ilişkin haberlerin radyoda yayınlanmasını engellemiştir. Tüm bu engellemelere rağmen Türkiye işçi sınıfı tarihinin ilk genel grevi olarak da tanımlanan eyleme 109 bin öğretmen katılmıştır. Ülke düzeyinde öğretmenlerin büyük çoğunluğu, üretim/hizmet sunumundan gelen gücünü kullanarak yaşamı önemli ölçüde etkileyen, eğitim sistemini işlemez hale getiren ve ülke gündemini belirleyen kitlesel bir eylem gerçekleştirmiştir (Koç, 2015, s. 255).

Eyleme katıldıkları için çok sayıda öğretmene soruşturma açılmış, bunlardan bir kısmı açığa alınırken bir kısmına maaş cezası verilmiş ve 11 öğretmen de meslekten ihraç edilmiştir. TÖS’ün açtığı “açığa alınan öğretmenlerle dayanışma kampanyası”na ülkenin dört bir yanından öğretmenler, veliler, işçiler, köylüler ve çeşitli kuruluşlar katkıda bulunmuştur. Boykot yüzünden açığa alınan öğretmenlerin maaşları sendika tarafından ödenmiştir. Büyük Öğretmen Boykotu, öğretmen mücadelesinin toplumsallaştırılması ve hak mücadelesinin yasalara rağmen yapılabileceğini göstermesi bakımından önemini günümüzde de korumaktadır.

Üniversitede Sendikal Örgütlenme ve ÜNAS Deneyimi

1960'lara kadar kimi zaman öğretmen örgütlenmeleri içinde yer alan ancak kendi başına örgütlen(e)meyen üniversite öğretim elemanları, 1960'lı yıllarla birlikte önce derneklerde örgütlenmiş; memurlara sendikalaşma hakkını düzenleyen 624 sayılı Devlet Personeli Sendikaları Kanunu'nun yasalaştığı 1965 yılından itibaren sendikalaşmaya başlamıştır¹⁵.

1965 sonrasında üniversite öğretim üyeleri tarafından çok sayıda sendika kurulmuştur¹⁶. İdeolojik ayrılıklardan ziyade üniversite ya da yüksek okul bazında kurulan sendikaların bir kısmında tüm akademik personel (öğretim üyesi, asistan, okutman vd.) bir arada örgütlenirken; önemli bir bölümünde öğretim üyeleri ile asistanlar ve diğer akademik personel farklı sendikalarda örgütlenmiştir. 28 Şubat 1966'da Ankara'da kurulan Üniversite Asistanları Sendikası (ÜNAS), 1971'de gerçekleşen askeri darbeye kadar geçen sürede mücadeleleriyle adından en çok söz ettiren akademisyen örgütü olmuştur (Müftüoğlu, 2024, s. 451).

Üniversite öğretim elemanlarının 60'lı yıllarda sendikalar aracılığıyla gerçekleştirdiği en önemli eylemi, -TÖS'ün Büyük Eğitim Yürüyüşü ile aynı dönemlerde- Ankara Üniversitesi, İstanbul Üniversitesi, Ege Üniversitesi ve İstanbul Teknik Üniversitesi, İstanbul İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi asistanlarının 29 Ocak-19 Nisan 1969 tarihleri arasında gerçekleştirdiği “Öğretim ve Yönetim Görevlerine Katılmama” eylemidir. ÜNAS'ın da katıldığı boykot eylemine Ankara ve İstanbul Asistanlar Sendikası'nın yanı sıra İstanbul Üniversitesi'ne bağlı kimi öğrenci örgütleri ve Ege Üniversitesi senatosu da destek vermiştir. Üniversite asistanlarının ücretlerinin düşük olmasının yanı sıra öğretim elemanlarının tam gün çalışma ve tazminat sorununa hükümetin çözüm getirmemesi üzerine gerçekleştirilen boykot eylemi 80 gün sürmüş ve 19 Nisan 1969 tarihinde sona ermiştir. Bu eylemin ardından İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi asistanları da 9 Mayıs

1969'da üniversite reformu yasa tasarısının gerçekleşmesi talebiyle bir boykot gerçekleştirmiştir (Aksoy, 1974, s. 94-95). 12 Mart darbesinin ardından üniversiteler üzerindeki baskılar artarken, tüm kamu çalışan sendikalarıyla birlikte ÜNAS ve üniversitelerde örgütlü diğer sendikalar da kapatılmıştır.

Sendikalaşmanın Yasaklı Dönemi (1971-1990)

27 Mayıs darbe rejiminin hazırladığı 1961 Anayasası'nda yer alan haklar doğrultusunda çıkartılan yasalarla sendikalaşma hakkı elde eden kamu emekçileri, 12 Mart 1971'de gerçekleştirilen bir başka askeri darbenin Anayasa'da yaptığı değişikliklerle bu haktan mahrum bırakılmıştır. 12 Mart darbesinin üzerinden henüz on yıl geçmeden gerçekleşen 12 Eylül 1980 darbesi 1961 Anayasası'nı ortadan kaldırmış, yerine getirdiği 1982 Anayasası'nda tüm hak ve özgürlüklerle birlikte sendikal haklar da kısıtlanmış; kamu emekçilerinin sendikalaşması konusunda ise herhangi bir düzenleme yapılmamıştır.

İki Darbe Arası Dönem (1971-1980)

12 Mart darbesiyle sendikaları kapatan eğitim emekçileri dernek çatısı altında örgütlenmeye başlamıştır. İki darbe arası (1971-1980) dönemde eğitimcilerin kurduğu dernek sayısı bini aşmıştır. Bu dernekler arasında TÖS ve İLK-SEN gibi mücadele geleneğine sahip olan sendikalardan gelen kamu emekçileri, kapanan sendikalardaki faaliyetleri sürdürebilecekleri bir dernekleşme sürecine giderken aynı dönemde kurulan derneklerin büyük kısmı yerel örgütlenmeler biçiminde kalmıştır.

Toplumsal hareketlerin yükselişte olduğu 70'li yıllarda gerek üye sayısı gerekse faaliyetleri bakımından en etkili öğretmen örgütü, TÖS'ün devamı olarak kurulan Tüm Öğretmenler Birleşme ve Dayanışma Derneği (TÖB-DER)'dir. Aynı dönem içerisinde İslamcı Milli Görüş anlayışına sahip Mefkûreci Öğretmenler Derneği (MEF-DER) adıyla örgütlenen yapılanma daha çok İmam Hatip Lisesi öğretmenleri ve İslam Yüksek Enstitüsü öğretim elemanlarından oluşmuştur. Adalet Partisi'ne yakın olan Hürriyetçi Öğretmenler Derneği, daha çok ortaöğretim kademesinde görev alan öğretmenler tarafından kurulmuştur. Ülkücü Öğretim Üyeleri ve Öğretmenler Derneği (ÜLKÜ-BİR) ise MHP eğilimli bir yapılanmadır ve üyeleri genellikle ortaöğretim kademesinde görev yapan eğitimcilerdir. Bu dönemde ayrıca Anadolu ve Rumeli Öğretmenler Dernekleri Federasyonu, Atatürkçü Öğretmenler Derneği, Eğitimciler Birliği Derneği, Türkiye Öğretmenler Vakfı, Tüm Öğretim Üyeleri Derneği (TÜMÖD) gibi eğitimci örgütlenmeleri de bulunmaktadır (Eraslan, 2012, s. 7).

TÖB-DER, 3 Eylül 1971’de TÖS’ün bıraktığı boşluğu doldurmak üzere Türkiye Öğretmenler Birliği (TÖB) adıyla kurulmuştur. 1972’de Tüm Öğretmenler Birleşme ve Dayanışma Derneği adını alan TÖB-DER’in adı 1978’de Tüm Eğitim Öğretim Emekçileri Birleşme ve Dayanışma Derneği olarak değiştirilmiştir. Üyeleri ilk, orta, yüksek ve mesleki-teknik eğitimdeki her düzeyden öğretmen, memur ve hizmetlilerden oluşmaktadır. Türkiye’nin her ilinde ve birçok ilçede örgütlenmiş, şube sayısı 670’e, üye sayısı 200 bine ulaşmıştır (Buruk, 2015, s. 377).

Tüzüğünde TÖB-DER’in amacı; “Atatürk devrimleri, İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi ile Anayasa’nın milli, demokratik, laik ve sosyal hukuk devleti kapsamı içinde üyelerinin tüm ekonomik, demokratik, sosyal ve özlük haklarını koruyup geliştirerek birleşmelerini ve dayanışmalarını sağlamak.” olarak belirtilmiştir. Bu amaca ulaşmak üzere yapılacak çalışmalar ise tüzükte “Eğitim öğretim hizmetlerinde çalışanları ilgilendiren meslek sorunlarının çözümlenmesi mesleki gelişmenin sağlanması, üyelerinin personel hukukundan doğan haklarının üyeleri yararına en uygun şekilde gerçekleştirilmesi; bunlardan başka yeni hakların elde edilmesi için çalışmak ve bu haklarını savunmak” olarak ifade edilmiştir.

TÖB-DER, 1977 yılında II. Dünya Savaşı sonrasında kurulan ve sosyalist blokta yer alan ülkeler ile bazı kapitalist bloktaki ülkelerin sosyalist eğilimli sendikalarının üye olduğu Dünya Sendikalar Federasyonu (WFTU)’ya bağlı bir örgüt olan Dünya Öğretmenler Sendikaları Federasyonu (FISE)’ye üye olmuştur. TÖB-DER, sendika olmadığı halde FISE üyesi olan tek öğretmen örgütü olma özelliğine de sahiptir (Aydın, 2025, s. 111-113).

TÖB-DER’in etkinlikleri arasında “16 Şubat 1975 tarihinde 52 ilde; 6-20 Eylül 1975 tarihlerinde İstanbul’da; 6 Aralık 1975 tarihinde Ankara’da; 20 Ocak ve 29 Ocak 1975 tarihinde Denizli, Mersin, Bursa ve Zonguldak’ta mitingler, gösteri yürüyüşleri düzenlemek ve diğer meslek kuruluşlarının düzenlediği etkinliklere katılmak” sayılabilir. Derneğe üye birçok öğretmenin katılımıyla çeşitli tarihlerde boykot eylemleri gerçekleştirilmiştir. Öte yandan TÖS tarafından düzenlenen Devrimci Eğitim Şurası, 4-11 Şubat 1978’de Demokratik Eğitim Kurultayı adıyla toplanmıştır (Aydın, 2016, s. 498-499). TÖB-DER, eğitim sistemine ve öğretmenlerin haklarına ilişkin eylem ve etkinliklerin yanı sıra faaliyette bulunduğu dönemde ülkenin her bir yanındaki toplumsal mücadelelerin de içinde yer almış, şube ve lokallerini devrimci, demokrat örgütlere açmıştır (Aydın, 2025, s. 11).

TÖB-DER gerçekleştirdiği eylem ve etkinlikleri nedeniyle sürekli siyasi iktidarların hedefinde olmuştur. Örneğin 1 Ekim 1976'da genel merkezi ve Ankara şubesi Valilik tarafından kapatılmış ancak 22 Şubat 1977'de Danıştay kararıyla tekrar açılmıştır. Öte yandan derneğin yönetiminde bulunan ve etkinliklerine katılan birçok eğitim emekçisine de soruşturmalar açılmış; bunlara görevden uzaklaştırma, sürgün gibi cezalar verilmiştir. Ancak Danıştay verdiği kararlarla bu cezaların yürütmesini durdurmuştur (Aydın, 2016, s. 503).

12 Eylül 1980 darbesiyle birlikte diğer dernekler gibi TÖB-DER de kapatılmıştır. Derneğin bazı etkinlikleri nedeniyle Sıkıyönetim Mahkemeleri'nde açılan davalarda yöneticilerden bazılarının hapis cezaları verilmiştir. 1989 yılında sivil mahkemelerde görülen davada ise TÖB-DER ve yöneticileri beraat etmiştir.

12 Mart darbesiyle sendikaları kapatılan üniversite öğretim elemanları 1975 yılından itibaren yeniden örgütlenmeye başlamıştır¹⁷. Sendikal hakları ellerinden alınan öğretmenler ve diğer kamu emekçileriyle benzer biçimde öğretim elemanları da bu dönemde -1965 öncesinde olduğu gibi- dernek türü örgütlenmeye gitmiştir. Bunlar içinde Tüm Öğretim Üyeleri Derneği (TÜMÖD) ve Tüm Üniversite, Akademi ve Yüksekokul Asistanları Birliği (TÜMAS), gerek üye sayıları gerekse faaliyetleri bakımından en etkili örgütlerdir. Üniversite öğretim üyeleri ve asistanlar ayrı örgütlenmeler içinde bulunsun da kuruldukları 1975 yılından faaliyetlerine son verilen 12 Eylül 1980 darbesine kadar geçen beş yılda “demokratik ve özerk üniversite” mücadelesinde -genellikle- birlikte hareket etmişlerdir (Müftüoğlu, 2024, s. 451).

12 Eylül Darbesi ve Sonrası

12 Eylül 1980 askeri darbesi, Türkiye sermaye sınıfının -uluslararası kapitalist güçlerden de aldığı destekle- işçi sınıfı başta olmak üzere toplumsal muhalefet üzerinde tahakküm kurmak amacıyla gerçekleştirilmiştir. Darbenin arka planını oluşturan en önemli etken, 24 Ocak 1980'de alınan kararlarla getirilen ekonomik programdır. Bu program, Türkiye'nin küresel rekabet içerisinde “ucuz emek gücü” ile yer almasını ve bu doğrultuda neoliberal politikaların yaşama geçirilmesini öngörmektedir. Bu programın en kritik noktası Türkiye'de toplumsal düzenin “ucuz emek alanı” oluşturacak biçimde yeniden düzenlenmesidir. Bunun için de her şeyden önce bu programın önünde engel teşkil edecek yapıların ortadan kaldırılması gereklidir. 12 Eylül darbesinin

gerçek işlevi, Türkiye’de emek sömürsünün önünde engel oluşturan demokratik tüm kurumlarla (sendika, dernek, parti vs.) birlikte toplumsal muhalefeti sindirmek, hatta yok etmektir. Bu bağlamda darbecilerin ilk icraatlarından biri (3. nolu MGK kararı), ülkedeki tüm grevlerin kaldırılması ve grevdeki tüm işyerlerinde işbaşı yapılması; diğeri ise (7. nolu MGK kararı) tüm siyasi parti çalışmalarının yasaklanarak, DİSK, MİSK ve bunlara bağlı sendikalarla, Türk Hava Kurumu, Çocuk Esirgeme Kurumu ve Kızılay dışındaki tüm dernek çalışmalarının durdurulmasıdır (MSB Tutanak Dergisi, 19 Eylül 1980, s. 5-7).

1980 askeri darbesi ile tüm örgütlenmeler gibi eğitim alanındaki örgütlenmeler de yasaklanmıştır. Darbe rejiminin hazırladığı 1982 Anayasası’nın 51. maddesinde işverenlere ve 61 Anayasası’na göre son derece sınırlayıcı da olsa işçilere sendika hakkı tanınırken, kamu çalışanları ile ilgili olarak herhangi yasaklayıcı veya izin verici bir hüküm yer almamıştır. 1983 yılında çok partili hayata geçilmesine rağmen uzunca bir süre eğitim alanında örgütlenme çalışmaları yapılamamıştır. 1980’li yılların sonuna doğru örgütlenme çalışmaları başlamış, emekli öğretmenler dernek ve vakıflarda örgütlenirken çalışan öğretmenler ise bu derneklere ancak fahri üye olabilmıştır.

Eğitim Emekçilerinin Yeniden Örgütlenme Çabaları

Kamu emekçileri, örgütlenme talepleriyle ilgili bir süre suskun kalmış, bu suskunluk Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği (TMMOB)’nin 28-29 Aralık 1985’te düzenlediği “Kamu Çalışanları Sorunları Sempozyumu”yla sona ermiştir. Bu tarihten sonra kamu emekçilerinin örgütlenme hakkı çeşitli platformlarda¹⁸ ve akademik alanda¹⁹ tartışmaya açılmıştır (Mahiroğulları, 2006, s. 157).

1986 yılının Nisan ayında TÖS, İLK-SEN ve TÖB-DER üyesi öğretmenlerce çıkarılan *Abece* dergisi yeniden yayımlanmaya başlamış; bu girişim, öğretmen örgütlenmesinin yeniden canlanmasını sağlayan bir etki yaratmıştır. *Abece* dergisinin yayımlanmasından bir süre sonra 1988’de Eğitimciler Derneği (EĞİT-DER) kurulmuştur (Koç & Koç, 2009, s. 68).

EĞİT-DER yöneticileri, kurdukları derneğe sendikalaşma sürecinin bir basamağı olarak bakmış ve kamu emekçilerinin sendikalaşmasına giden yolda öncü bir rol üstlenmiştir. ‘EĞİT-DER’den Sendikaya’ şiarıyla 22-24 Eylül 1989 tarihlerinde düzenlenen ve uluslararası sendikaların da katıldığı Sendikal Haklar Kurultayı ile, TÖS ve TÖB-DER’in kaldığı yerden örgütlü

mücadeleye devam etme kararlılığı gösterilmiştir. Sendikalaşma konusunda önemli bir adım olan Kurultay'da eğitim emekçileri başta olmak üzere kamu çalışanları grevli, toplu sözleşmeli sendikal hakkının elde edilebilmesi için yapılması gereken yasal düzenlemeler ve bu süreçte nasıl bir mücadele yürütülmesi gerektiği ele alınmıştır (Mahiroğulları, 2006, s. 158).

Darbe sonrasında üniversite öğretim elemanları da önce derneklerde örgütlenmiştir. 1402'likler olarak da bilinen darbe rejiminin üniversiteden uzaklaştırdığı öğretim üye ve yardımcıları tarafından 1986'da Ankara'da kurulan Öğretim Üyeleri Derneği, ilk örgütlerden biridir. TÜRÖD'ün devamı olduğunu deklare eden dernek, ismini 2008'de yapılan genel kurulda "Tüm Öğretim Elemanları Derneği" olarak değiştirmiştir. 80'li yılların sonlarında kurulan diğer bir dernek ise 1989'da İstanbul'da kurulan Üniversite Öğretim Üyeleri Derneği (ÜNİVDER)'dir. Her iki dernek de halen faaliyetlerini sürdürmektedir. Bunlar dışında 1990'lı yıllardan itibaren çok sayıda öğretim elemanı derneği kurulmuş; ancak bunlardan önemli kısmı, sendikalaşma hakkına sahip olunca sendikalarda örgütlenmeyi tercih etmiş ve dernek faaliyetlerini sonlandırmıştır.

Sendikalaşmada Fıili ve Meşru Mücadele Dönemi

EĞİT-DER öncülüğünde gerçekleşen sendikalaşma hakkı mücadelesi, önce 28 Mayıs 1990'da EĞİTİM-İŞ'in hemen akabinde de 13 Kasım 1990'da EĞİT-SEN'in kurulmasıyla yeni bir aşamaya geçmiştir. Uluslararası sözleşmelere dayanılarak biri Ankara'da diğeri İstanbul'da kurulan bu iki sendika valiliklerce önce mühürlenmişse de bu dönemdeki siyasi gelişmeler ve sendikalar lehine verilen yargı kararları hem yeni sendikaların kurulmasına hem de kamu emekçilerinin sendikalaşmasına hız kazandırmıştır.

Sendikal örgütlenme çabaları hızlanırken özellikle EĞİTİM-İŞ uluslararası alanda da faaliyetler yürütmüştür; 1992 Genel Kurulu'nun ardından önce Dünya Öğretmen Örgütleri Konfederasyonu (WCOTP)'na, daha sonra da Hür Öğretmenler Sendikaları Konfederasyonu (IFFTU)'na üye olmuştur. EĞİTİM-İŞ'in uluslararası alandaki girişimleri, Türkiye kamu emekçilerinin örgütlü mücadelesinin önemli kazanımlar elde etmesine ve uluslararası platformlarda destek görmesine katkı sağlamıştır (Cerev, 2013, s. 194).

12 Eylül sonrasında gerileyen reel ücretlerin yarattığı ekonomik kayıpların telafisi için işçilerin öncülüğünde gerçekleşen ve kamu emekçilerinin de katıldığı 89 Bahar Eylemleri'nin sağladığı olumlu atmosferin örgütlenmelerin hızlanmasındaki rolü son derece önemlidir. Bu atmosfer, siyaset alanında da

karşılık bulmuş ve 1991 Genel Seçimleri öncesinde pek çok siyasi partinin seçim bildirgesinde kamu emekçilerine sendikal hakların tanınacağı taahhüt edilmiştir. Seçimlerin sonucunda, seçim bildirelerinde “İşçi ve memur çalışanlar için sendikal hak ve özgürlükler sınırsızca sağlanacaktır.” diyen SHP ile “Sendikal hakların en demokratik şekilde ve ILO standartlarında ülkemizde var olmasını istiyoruz.” diyen DYP koalisyon hükümeti kurmuştur (Mahiroğulları, 2006, s. 159).

DYP-SHP Koalisyon Hükümeti’nin programında “kamu görevlilerine sendikal hakların verileceği” kesin bir ifadeyle yer almıştır. Hükümet, kamu emekçilerinin sendikalaşmasıyla ilgili idari engelleri aşabilmek için Danıştay’a başvurmuş, Danıştay 22 Nisan 1992’de oybirliği ile verdiği kararda, Anayasa’nın 51. maddesinin kamu emekçilerinin sendikalaşmasının önünde engel oluşturmadığına hükmetmiştir. Bu karar kamu görevlilerine örgütlenme hakkının verilmesi sürecinde önemli bir aşamadır. Danıştay’ın bu kararının ardından, kamu görevlilerinin örgütlenmesiyle doğrudan ilgili olan 87 ve 151 sayılı ILO sözleşmeleri TBMM gündemine getirilmiş ve bu sözleşmeler 11 Aralık 1992’de onaylanarak Resmi Gazete’de yayımlanmıştır (Mahiroğulları, 2006, s. 159).

Danıştay kararı ve ILO sözleşmelerinin onaylanması sonrasında 15 Haziran 1993’te yayımlanan Başbakanlık Genelgesi’yle kamu emekçi sendikalarının yasallık kazanma süreci tamamlanmıştır. Böylece 1990’da EĞİT-SEN ve EĞİTİM-İŞ’in kurulmasıyla elde edilen fiili kazanımların sonucunda örgütsel altyapısı hazır olan pek çok kamu emekçi sendikası resmen kurularak tüzel kişilik kazanmıştır.

23 Temmuz 1995’de 4121 sayılı Kanun’la yapılan Anayasa değişikliği ile kamu emekçilerinin sendika hakkı anayasal güvence altına alınmıştır. Kasım 1997 tarihinde yayınlanan Başbakanlık Genelgesi’nde ise Anayasa’da kamu görevlileri sendikalarının kurulmasına olanak tanındığı belirtilerek, ilgili sendika üyeleri ile yöneticilerine gereken titizlik, duyarlılık ve kolaylığın gösterilmesinin “toplumsal uzlaşma ve demokrasi kültürünü geliştirme bakımından büyük önem arz edeceği” ifade edilmiştir.

12 Mart 1971’de darbecilerin ortadan kaldırdığı kamu emekçilerinin sendikalaşma hakkı, 19 yıl aradan sonra 1990’da EĞİT-SEN ve EĞİTİM-İŞ’in kurulmasıyla fiilen elde edilirken, 22 yıl sonra 1993’te yayımlanan Genelge’yle sendikalaşma yasağı ortadan kalkmıştır. Kamu emekçilerinin sendikalaşma hakkının bir yasayla düzenlenmesi için ise 12 Mart darbesinin 30. yılının dolmasını beklemek gerekmiştir.

TÖS ve TÖB-DER geleneğinden gelen eğitim emekçilerinin yasal bir düzenleme olmadığı ve idari olarak da sürekli engellendikleri bir dönemde EĞİTİM-İŞ ve EĞİT-SEN çatısı altında “Hak verilmez, alınır!” anlayışıyla yürüttükleri fiili mücadele, kamu emekçilerinin sendikalaşma hakkına ilişkin yasal zemini daha da güçlendirmiştir. EĞİTİM-İŞ ve EĞİT-SEN’in sendikalaşmanın önündeki yasal ve idari engellerin büyük ölçüde ortadan kalkmasının ardından 14 Şubat 1992’de MEF-DER’in temel felsefesine bağlı olarak kurulan ve ‘Milli Görüş’ çizgisine sahip öğretmenlerin üye olduğu Eğitimciler Birliği Sendikası (EĞİTİM BİR-SEN); 18 Haziran 1992’de de ÜLKÜ-BİR’in devamı sayılabilecek olan Türkiye Eğitim, Öğretim ve Bilim Hizmetleri Kolu Kamu Çalışanları Sendikası (TÜRK EĞİTİM-SEN) kurulmuştur (Eraslan, 2012, s. 8).

Kamu çalışanlarının sendikal örgütlenmeye gitmeden önce oluşturdukları Kamu Çalışanları Platformu (KÇP) sendikalaşma yönünde önemli faaliyetlerde bulunmuştur. Öğretmenlerin EĞİTİM-İŞ ve EĞİT-SEN çatısı altında devam eden örgütlü mücadelesi özellikle her iki örgütün tabanından gelen ve KÇP içerisinde yer alan çalışmalarında üyelerin de baskısı ile daha güçlü bir sendikal mücadele için her iki sendika birleşme kararı almıştır²⁰. 23 Ocak 1995 tarihinde EĞİTİM-İŞ ve EĞİT-SEN birleşerek Eğitim Bilim ve Kültür Emekçileri Sendikası (EĞİTİM-SEN)’i kurmuşlardır. Kamu Çalışanları Platformu ise bu süreçte Kamu Çalışanları Sendikaları Platformu (KÇSP) adıyla çalışmalarını sürdürmüştür (Cerev, 2013b, s. 211).

Bu süreçte ÜNAS, TÜMAS ve TÜMED geleneğinden gelen üniversite öğretim elemanları da 1994 yılında Öğretim Elemanları Sendikası (ÖES)’i kurmuştur²¹. 1995 yılında kurulan Kamu Emekçileri Sendikaları Konfederasyonu (KESK) içinde yer alan ÖES, 1980 darbesi ve 2547 sayılı Yüksek Öğretim Kanunu ile getirilen üniversitedeki antidemokratik yapının ortadan kalkmasını ve üniversitenin toplumun genel çıkarları doğrultusunda bilgi üreten ve ürettiği bilgiyi toplumla paylaşan bir kurum olması gerektiğini savunmuştur. On bir üniversitede şubesi, altı üniversitede temsilciliği bulunan ÖES, öğretim elemanları içinde örgütlülüğü sınırlı olsa da faaliyette bulunduğu süre boyunca üniversitede neoliberal dönüşüme karşı önemli bir direnç odağı olmuştur.

Sendika Yasasıyla Belirlenen Sınırlar İçinde Mücadele Dönemi (2001’den günümüze)

1990’lı yıllarda kamu emekçilerinin sendikalaşma hakkının önündeki yasal ve idari engellerin kaldırılması için birtakım çalışmalar yapılmışsa da sendikaların faaliyetlerini ve sendikalaşma hakkının kullanımını düzenleyen bir yasa

çıkarıl(a)mamıştır. Kamu emekçileri, 12 Mart darbesiyle ortadan kaldırılan sendikal hakları düzenleyen bir yasaya otuz yıl sonra 25 Haziran 2001’de, 4688 sayılı Kamu Görevlileri Sendikaları Kanunu ile yeniden kavuşmuştur. Bu yasa kamu emekçilerinin sendika kurma ve sendikalara üye olma hakkını içermekle birlikte “toplu sözleşme ve grev hakkı”nı tanımamaktadır. Grev ve toplu sözleşme hakkı olmadan bir sendikanın işlevlerini tam anlamıyla yerine getiremeyeceği aşikârdır. Dolayısıyla 4688 sayılı yasanın sendikal hak ve özgürlükleri geliştirmek bir yana 1990’ların başından itibaren fiilen kullanılan sendikal hakları kısıtlayıcı bir içeriğe sahip olduğu söylenebilir. Her ne kadar 4 Nisan 2012 tarihinde 6289 sayılı kanunla Kamu Çalışan Sendikaları Kanunu’nda yapılan bir değişiklikle toplu sözleşme yasal bir hak haline getirilmişse de gerek grev hakkının olmaması gerekse toplu sözleşme yetkisinin belirlenmesindeki eşitsizlikler, sendikal hak ve özgürlüklerin yasayla sınırlanmasını engellememiştir. Yasadan kaynaklanan kısıtlamaların yanı sıra siyasi iktidarların vesayeti altına aldığı sendikaları destekleyen ayrımcı tavrı; otoriterleşmeyle beraber hukukun işlerliğini kaybetmesi ve kamu hizmetlerinin piyasalaşma sürecinde emekçilerin iş güvencelerini önemli ölçüde kaybetmesi sendikal mücadeleyi olumsuz yönde etkileyen unsurlar olmuştur (Müftüoğlu, 2024, s. 448).

4688 sayılı kanunun kamu çalışanları sendikacılığına etkilerini kanunun yasalaştığı dönemin ekonomik ve siyasi konjonktürüyle birlikte ele almak -süreci anlamak bakımından- yerinde olacaktır. Kamu emekçilerinin sendikalaşma hakkının yasayla düzenlediği 2001 yılında Türkiye’de büyük bir ekonomik kriz ve bunun beraberinde de siyasi bir kriz yaşanmaktadır. DSP-MHP-ANAP koalisyon hükümeti, ekonomi yönetimini Dünya Bankası’ndan getirilen bir teknokrat olan Kemal Derviş’e teslim etmiştir. Derviş, sahip olduğu yetkiye dayanarak “Güçlü Ekonomiye Geçiş” adını taşıyan neoliberal yapısal uyum programının yasal zeminini oluşturmak üzere “15 günde 15 yasa” olarak bilinen yapısal düzenlemeleri apar topar TBMM’den geçirmiştir.

“Derviş yasaları” olarak da anılan bu düzenlemeler, tüm ekonominin piyasa aktörlerine devredildiği, devletin tüm kurumlarıyla piyasanın hizmetine girdiği; bu çerçevede de kamu hizmetlerinin piyasaya açıldığı, özelleştirmelerin önündeki yasal ve idari engellerin kaldırıldığı, çalışma rejiminde esnekliğin hâkim olduğu bir dönüşümü içermektedir. 24 Ocak 1980 kararlarının devamı ya da yeni bir aşaması olarak da değerlendirilebilecek bu dönüşüm programının uygulanabilmesi için 24 Ocak kararları gibi toplumsal mücadelelerin baskı altına alması gerekmektedir. Ancak toplumsal hareketler ve özellikle işçi hareketi 20 yıl öncesine göre çok daha zayıftır ve 12 Eylül

gibi bir darbeye ihtiyaç duyulmamıştır. Bunun yerine neoliberal dönüşüm için gereken düzenlemelerin 2001 yılı Mart ayında Bakanlar Kurulu tarafından kabul edilen “Avrupa Birliği Müktesebatının Üstlenilmesine İlişkin Türkiye Ulusal Programı” çerçevesinde yapılması benimsenmiştir. Böylece neoliberal uygulamalar için toplumsal rızanın üretilmesi, askeri bir darbenin zoruyla değil, “AB müktesebatına uyum” gerekçe gösterilerek yaratılan “demokratikleşme algısı” üzerinden sağlanmak istenmiştir.

AB müktesebatına uyum, Anayasa’nın 90. maddesinde yer alan “Usulüne göre yürürlüğe konmuş Milletlerarası Andlaşmalar kanun hükmündedir.” diye başlayan maddesine de uyulmasını gerektirmektedir. Bu bağlamda kamu emekçilerinin sendikalaşma hakkını düzenleyen uluslararası normların gereği olarak darbe dönemlerinde getirilen yasaklamalar da kaldırılmak durumunda kalmıştır. Ancak başta eğitim emekçileri olmak üzere kamu emekçilerinin 1960’lar ve 70’lerden gelen mücadele geleneğinin devamı olarak 12 Eylül sonrası dönemde, başını EĞİTİM-İŞ ve EĞİT-SEN’in çektiği Kamu Çalışanları Sendikalar Platformu (KÇSP)’nin oluşturduğu ve daha sonra KESK çatısı altında toplanan sendikalar, neoliberal dönüşüm sürecine karşı her zaman net bir tutum içinde olmuştur. KESK ve bağlı sendikaların bu tutumu “demokratikleşme algısı” üzerinden toplumsal rızanın üretilmesinin önünde önemli bir engel oluşturmaktadır. Neoliberal politikaların gerek toplumsal gerekse doğrudan kamu emekçilerine yönelik olumsuz etkileri açığa çıktıkça KESK’in toplumsal desteğinin artması ve KESK çatısı altında toplanan sendikaların da kamu emekçilerinin örgütlenmesi için önemli bir çekim merkezi haline geleceği aşikârdır. Öte yandan KESK, çatışmaların en yoğun olduğu dönemlerde dahi Kürt sorununun barışçı yollarla çözümü ve Türkiye’nin demokratikleşmesinde de tavır koyan, inisiyatif üstlenen bir tavır izlemiştir. Aynı zamanda KESK, kadın hakları mücadelesinden çevre mücadelesine kadar toplumsal hareketlerin içinde yer almış ve özellikle 1990’lı yılların ikinci yarısında toplumsal mücadelelere öncülük etmiştir.

İşte bu nedenlerle KESK, siyasi iktidarlar tarafından hep bir tehdit unsuru olarak görülmüş ve henüz sendikalara ilişkin bir yasal düzenleme yapılmadan önce, EĞİTİM-İŞ ve EĞİT-SEN’in mücadelesiyle sendikalaşmanın önündeki engellerin kalktığı 1992’den itibaren devletin ve siyasi iktidarın güdümünde sendikalar kurulması yoluna da gidilmiştir. Bu bağlamda Milliyetçi geleneği temsil eden T. KAMU SEN ve Milli Görüş geleneğini -yani siyasal İslâm’a yakın çevreleri- temsil eden MEMUR SEN ve bunlara bağlı olan sendikalar, -daha sonra KESK çatısı altında toplanacak olan- KÇSP sendikalarının gücünü kırması amacıyla çoğunluğu kamu idarecileri olan kişilerce kurulmuştur.

4688 sayılı yasa ile toplu görüşme yetkisinin üye sayısı en fazla olan konfederasyona ve hizmet kollarında üye sayısı en fazla olan sendikaya verilmesi koşulunun getirilmesi sendikalar ve konfederasyonlar arasında rekabeti arttırdığı gibi siyasi iktidarın bu alana müdahalelerini de arttırmıştır. Örneğin yasanın da çıktığı DSP-MHP-ANAP koalisyonu döneminde MHP’ye yakınlığı ile bilinen T. KAMU SEN, 2002 yılı Kasım ayında AKP’nin iktidara gelmesiyle birlikte ise Milli Görüş geleneğine yakın olan MEMUR SEN iktidar eliyle güçlendirilerek KESK’in önünü kesmek için kullanılmıştır²².

Sendikaların tarihsel işlevleri itibariyle, emekçiler arasındaki rekabeti ortadan kaldırarak birlikte mücadeleyi örgütlemesi beklenir. Oysa “sendika” sıfatı taşıyan T.KAMU SEN ve MEMUR SEN gibi yapılar, siyasi iktidarlardan aldıkları destekle üyelerine imtiyaz sağlayarak üyeleri olmayan kamu emekçilerinin hak gaspına uğramasına sebep olmakta ve böylece emekçiler arasındaki ayrışmayı daha da derinleştirmektedir. Milli ve dini duyguları istismar etmenin yanı sıra bu yapılar, neoliberalizmin yarattığı bireysel çıkarları her türlü değer üzerinde tutan anlayışın yaygınlaşmasında da yararlanarak üyelerine işyerinde sağladıkları -statü ve benzeri- ayrıcalıklarla birlikte çeşitli promosyonlarla da kamu emekçilerini örgütleme yoluna gitmektedirler. Bir sınıf örgütü olmaktan uzaklaşıp “bireysel çıkar örgütü” haline dönüşen bu yapılar, neoliberal dönüşüm sürecinde kamu hizmetlerinin piyasalaşmasına; emekçilerin sosyal haklarının ortadan kaldırılmasına; esnek ve güvencesiz bir çalışma rejimine ve nihayet yoksulluk sınırının altında kalan ücretlere razı edilmesine de sessiz kalmaktadır.

Eğitimde neoliberal dönüşüm ve sendikal mücadele: Egemen sistemin ideolojik aygıtlarının başında gelen eğitim ve bilimin önemi, kapitalizmin dönüşüm süreçlerinde daha da artar. Zira toplumda dönüşümün ideolojik kabulünün sağlanması ve dönüşüm sonrasının gereksinimi olan işgücünün yetişmesi ve teknolojik entegrasyonun sağlanması büyük ölçüde eğitim ve bilim alanında gerçekleşir. Neoliberal dönüşüm sürecinde eğitimin metalaşarak kamusal bir hizmet olmaktan çıkması ve bu bağlamda özelleşmesi ya da piyasa koşullarında hizmet sunan bir yapıya bürünmesi, emek süreçlerinde de büyük bir değişimi beraberinde getirmektedir. Bu değişim, eğitim ve bilim emekçilerine sosyal devlet döneminde sağlanan statü hukukuna dayalı, güvenceli istihdam biçimlerinin yerine esnek ve güvencesiz bir çalışma rejiminin dayatılması anlamını taşımaktadır.

Öte yandan Türkiye’de fiilen 12 Eylül darbesiyle başlayan neoliberal dönüşüm sürecine paralel olarak siyasi İslam’ın ve -Kürtlerle birlikte sol akımları hedefine alan- milliyetçiliğin yükselmesi bir devlet politikası halini almıştır.

Bu nedenle 12 Eylül sonrasında siyasi iktidarlar, neoliberal saldırıların yanı sıra eğitim sisteminde -R. Tayyip Erdoğan'ın "dindar ve kindar nesiller yetiştireceğiz" sözlerinde ifadesini bulan ırkçı, şoven bir yeniden yapılanma hedeflenmiştir.

Eğitim ve bilim hizmeti, doğrudan öğretmen ve akademisyen emeği tarafından, emek yoğun bir süreçte gerçekleştirilir. Dolayısıyla eğitimin metalaşmasının (özelleşmesi ve piyasalaşması) ve hedeflenen ırkçı, gerici bir eğitimin uygulanabilmesi için eğitim ve bilim emekçilerinin rızasının alınması ya da en azından bu sürece direnç göstermelerinin engellenmesi gerekir. Oysa yukarıda geniş biçimde ele alındığı gibi Türkiye'de eğitim emekçileri, sadece kamu emekçileri arasında değil tüm işçi sınıfı içinde en örgütlü ve mücadele geleneği en köklü olan kesimdir. Bu nedenle TÖS ve TÖB-DER geleneğinden gelen, 80'li yıllarla birlikte fiili ve meşru mücadelenin omurgasını oluşturan EĞİT-SEN ve EĞİTİM-İŞ'in birleşmesiyle oluşan EĞİTİM SEN, diğer KESK sendikalarıyla birlikte siyasi iktidarların marjinalleştirmek, sindirmek ve hatta ortadan kaldırmak istediği bir hedef haline gelmiştir.

Özellikle AKP iktidarı döneminde EĞİTİM SEN'e yönelik baskılar artarken 12 Mart darbesi sonrasında kurulan MEF-DER geleneğinden gelen EĞİTİM BİR SEN, "iktidar partisinin eğitim emekçileri arasında faaliyet gösteren bir kolu" gibi hareket etmektedir. EĞİTİM SEN üyeleri sürgün ve benzeri cezalandırma yöntemleriyle sürekli olarak baskı altında tutulurken²³, okullarda idareci olabilmek ya da dilediği yere tayinini çıkarabilmek vb. taleplerin karşılık bulabilmesi için EĞİTİM BİR SEN'e üye olmak -neredeyse- zorunlu hale getirilmiştir²⁴.

4688 sayılı kanunun yasalaşmasından 2012'de yapılan değişikliğe kadar toplu görüşmelerde 2012'den sonra ise toplu sözleşmelerde yer alabilmek için sendikaların üye sayısı esas alınmaktadır. EĞİTİM SEN 2003, 2004, 2005 yıllarında eğitim, öğretim ve bilim hizmet kolunda en fazla üyeye sahip sendika iken, maruz kaldığı baskılar nedeniyle hızla üye kaybetmeye başlamıştır. Özellikle 2005 yılında Eğitim ve Bilim İşgörenleri Sendikası (EĞİTİM İŞ)'in kurulmasıyla birlikte gerçekleşen toplu istifalar EĞİTİM SEN'de üye sayısı bakımından ciddi kan kaybına neden olmuştur²⁵. 2006 yılından 2010 yılına kadar ÜLKÜ-BİR geleneğinden gelen TÜRK EĞİTİM SEN en fazla üyeye sahip sendika olurken, AKP iktidarının sağladığı ayrıcalıklar sayesinde üye sayısını tarihte eşine rastlanmayan bir hızla arttıran EĞİTİM BİR SEN, 2010 sonrasında büyük bir farkla en fazla üyeye sahip sendika haline gelmiştir.²⁶

Yasal statüye kavuştuktan sonra eğitim sendikaları arasındaki nicel değişimin bu sendikaların savunduğu ilkelere ve sendikal anlayışlarına yansıdığını söyleyemeyiz. Bu bağlamda AKP’nin eğitim alanındaki kolu olarak faaliyet gösteren EĞİTİM BİR SEN, neoliberal dönüşümün getirdiği eğitimin metalaşmasına ve buna bağlı olarak eğitim emekçilerinin iş güvencelerini kaybetmelerine ve yoksullaşmalarına karşı çıkmadığı gibi eğitimde ırkçılaştırma ve gericilemeye karşı da bir itirazda bulunmamaktadır. Aksine bağlı bulunduğu konfederasyon olan MEMUR SEN’le birlikte AKP/saray iktidarının inşa ettiği otoriter rejime ve bu rejimin sermayenin çıkarları için emeği ve doğayı sömüren politikalarına, “dindar ve kindar” nesiller yetiştirmeyi hedefleyen eğitim anlayışına destek vermektedir.

AKP iktidarı öncesinde özellikle de MHP’nin içinde yer aldığı koalisyon döneminde kendisine sağlanan ayrıcalıklarla ve Kürt sorununda çatışmalı dönemde köpürtülen milliyetçilik dalgasında üye sayısını yükselten TÜRK EĞİTİM SEN, AKP iktidarı döneminde iktidara yakın olmaktan kaynaklanan ayrıcalıklarının bir kısmından yoksun kalsa da EĞİTİM SEN gibi baskılara maruz bırakılmamıştır. TÜRK EĞİTİM SEN de EĞİTİM BİR SEN gibi neoliberal dönüşüm sürecine karşı herhangi bir itirazda bulunmazken eğitimde ırkçılığa ve gericileşmeye karşı da direnç göstermemiştir.

EĞİTİM İŞ, anadilinde eğitim başta olmak üzere Kürt sorununun barışçı çözümüne yönelik yaklaşımı nedeniyle EĞİTİM SEN’den ayrılan eğitim emekçileri tarafından 2005 yılında kurulmuştur. EĞİTİM-İŞ, EĞİTİM SEN gibi TÖS ve TÖB-DER geleneğinin takipçisi olduğunu tüm yayınlarda vurgulasa da sendikanın adında eğitim ve bilim emekçilerini, -işletme terminolojisi ile- “iş gören” olarak tanımlaması bile sınıfsal yaklaşımının TÖS ve TÖB-DER’den taban tabana zıt olduğunu göstermektedir. İdeolojik perspektifini “Atatürk ilke ve devrimlerinin savunulması” olarak tarif eden EĞİTİM İŞ’in eğitimde dincileşmeye karşı laikliği savunmak dışında TÜRK EĞİTİM SEN’den ve EĞİTİM BİR SEN’den fazlaca farkı olduğu söylenemez.

Savunduğu ilkeler bakımından II. Meşrutiyet’ten bu yana eğitim emekçilerinin örgütlü mücadelesinin en yakın takipçisi olan EĞİTİM SEN diğer sendikalardan farklı olarak neoliberalizmin eğitim ve bilim alanına yönelik dayatmalarına karşı “kamusal, bilimsel, demokratik, laik ve anadilinde eğitim”i savunmaktadır. Milli Eğitim Şurası’na hazırladığı raporlar ve Demokratik Eğitim Kurultay’ları başta olmak üzere gerçekleştirdiği etkinliklerde “eğitim hakkı”nı esas alarak eğitimde metalaşmaya ve ırkçı, gerici eğitim politikalarına karşı görüş ve eleştirilerini ortaya koymuştur. Ancak EĞİTİM

SEN'in özellikle eğitimin metalaşmasının ortaya çıkardığı sorunlara yönelik tespitleri genellikle nicel düzeyde kalmış, metalaşmanın yaratacağı nitel değişim ve buna karşı izlenecek politikalar konusunda somut alternatifler üretilmemiştir (Uzunyayla & Ercan, 2008, 134-135). Öte yandan savunduğu politikalar konusunda eğitim emekçilerini ve üyelerini bilinçlendirme ve ikna etmekte de kimi yetersizlikleri olduğunu belirtmek gerekir. Örneğin “eğitimde toplam kalite yönetimi”, “4+4+4 eğitim sistemi”, “kamuda esnek ve güvencesiz çalışma”, “anadilde eğitim” EĞİTİM SEN'in üyelerine yeterince anlatamadığı konulardan bazılarıdır. Kimi eylem ve grevlere katılımın sınırlı kalması ya da “ana dilde eğitim” gibi bir eğitim sendikasının savunması kaçınılmaz olan kimi konuların sendikadan toplu halde gerçekleşen istifaların gerekçesi olması bu yetersizliğin sonuçları olarak değerlendirilebilir.

Sonuç

Sendikalar, emek-sermaye çatışmasının gerçekleştiği üretim ve hizmet süreçlerinde, tarih boyunca emekçilerin en etkili mücadele aracı olmuş; bu nedenle egemenler tarafından yasaklanmış ya da çıkarılan yasalarla denetim altına alınmak istenmiştir. Kapitalizmin gelişim dinamiklerinin sınıflar arası uzlaşmaya ihtiyaç duyduğu ve/veya işçi sınıfının mücadelesinin yükseldiği dönemlerde ise yasaklamalar, yerini yasal düzenlemelerle müdahaleye bırakmıştır.

Türkiye’de de durum farklı değildir. Osmanlının kapitalizmle ekonomik ilişkiler içine girdiği 19. yüzyıl ortalarından itibaren, kapitalist üretim ilişkilerinin geçerli olduğu işyerlerinde ücret karşılığı çalışanlar, hakları için örgütlenerek mücadele etme çabası içine girdiklerinde devletin yasaklamaları ve baskılarıyla karşılaşmıştır. Emekçilerin tüm mücadele örgütleri için geçerli olan devletin “yasaklama, baskı ve müdahale” döngüsü, eğitim emekçilerinin örgütlenmesi için de geçerlidir. II. Meşrutiyet’in ilanıyla oluşan özgürlük ortamında kurulan ilk öğretmen örgütü Encümen-i Muallimin’den bugüne, devletin eğitim emekçilerinin örgütleri üzerinde vesayet kurarak onları denetimi altına alma çabası artarak sürmektedir. Aradan geçen 117 yılda pek çok örgüt, üzerlerinde kurulmak istenen vesayet kurma çabasına boyun eğerken az sayıdaki örgüt ise buna karşı direnmiştir. Direnen örgütler, -ister sendika (Grev hakkı olmadığı için sendikaların işlevleri derneklerden çok da farklı değildir.) isterse dernek sıfatı taşısın- Türkiye’de bir “eğitim emekçileri örgütlenme geleneği” oluşturmuştur.

Bu gelenek, Fakir Baykurt’un TÖS Gazetesi’nin 5 Mayıs 1969 tarihli sayısında yer alan “Öfkeyi İyi Kullanmak” başlıklı yazısında ifade ettiği gibi, bir taraftan ülkenin ve toplumun sorunlarını sahiplenen ama öte taraftan da eğitim emekçilerinde sınıf bilincini berraklaştırarak mücadeleyi örgütleyen bir anlayışı savunmaktadır. Encümen-i Muallimin’den bu yana edinilen birikimle oluşan bu gelenek, TÖS’ten TÖB DER’e, EĞİT DER’e ve nihayet EĞİT SEN, EĞİTİM İŞ ile onların bir araya gelmesiyle oluşan EĞİTİM SEN’e aktarılmıştır. EĞİTİM SEN tüm baskılara rağmen, neoliberal düzenin yarattığı bireysel çıkarların peşinden koşan anlayışa karşı da, dindar ve kindar nesiller yetiştirmeyi hedefleyen anlayışa karşı da eğitim emekçilerinin örgütlü mücadelesini sürdürmektedir.

Günümüzde pek çok profesyonel meslek mensubu (doktor, mühendis, avukat vb.) gibi öğretmenler, öğretim elemanları ve diğer tüm eğitim emekçileri de hızla işsizleşmekte, güvencesizleşmekte, yoksullaşmakta; başka bir ifade ile proleterleşmektedir. Eğitimcilerin sendikalaşmasının gündeme ilk kez geldiği dönemlerde sıkça sorulan “Öğretmenler ve öğretim elemanları işçi midir?” sorusunun yanıtı bugün artık çok nettir: Öğretmenler de öğretim elemanları da diğer eğitim emekçileri de ünvanları, statüleri ne olursa olsun emeğiyle geçinmeye çalışan ücretli işçilerdir. Dolayısıyla eğitim emekçilerinin gerçekleştireceği mücadelenin kalıcı bir başarıya ulaşabilmesi için işçi sınıfının tarihsel süreçte en etkili mücadele aracı olan sendikalarda örgütlenmesi son derece anlamlıdır. Ancak sendikaların tarihsel işlevlerini yerine getirmesi, olmazsa olmaz kimi niteliklere sahip olmasını gerektirir. 1) Bunların başında gelen, sendikaların sermaye ve devletin güdümü altında olmaması gerektiğidir. 2) Emekçilerin üretim ve hizmetten gelen gücünü yani grevi mücadele yöntemi olarak kullanması, grevin yasaklı olduğu durumlarda ise fiilen grev eyleminde bulunması ve grevli toplu sözleşme hakkı için mücadele yürütmesi gerekir. 3) Sendika içi demokrasinin hiçbir engelle karşılaşmadan uygulanabileceği koşulların oluşturulması gerekir. 4) Üyelerini ve tüm emekçileri, sendikanın temel ilkeleri çerçevesinde, politik bir özne oldukları bilincine ulaştıracak bir perspektifte dönüştürmesi gerekir.

Sendikalar için olmazsa olmaz bu nitel özelliklerden ilk ikisi bugün Türkiye’de EĞİTİM SEN dışındaki diğer eğitimci örgütlerinin “sendika” sıfatı taşımadığını göstermektedir. Üçüncü ve dördüncü maddelerde yer alan özellikler ise EĞİTİM SEN’in kendi içinde de tartışılan konulardır.

Sendikaların eğitim emekçilerinin var olan sorunlarını ne ölçüde çözebileceği ve daha önemlisi eğitimcilerin hem bir emekçi hem de toplumun geleceğine

yön verme gücüne sahip bir mesleğin mensupları olarak politik özne olabileme mücadelesinde ne ölçüde başarı elde edebileceklerini üye sayıları değil, “sendika olma vasfını ne ölçüde yerine getirebildikleri” belirleyecektir. Sendika sıfatı taşıyan diğer eğitimci örgütlenmelerini bir tarafa bırakırsak, Günümüz Türkiye’sinde eğitim sendikacılığının üzerine düşen tarihsel rolü gerektiği gibi yerine getirip getiremeyeceği büyük ölçüde EĞİTİM SEN’in kendi içinde tartışılan konularda nasıl bir tavır izleyeceğiyle bağlantılı olacaktır.

Dipnotlar

- 1 Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye (1860), Cemiyet-i Tedrisiye-i İlmiye ve Cemiyet-i Edebiye (1866-1867) öğretmenlerin de içinde yer aldığı örgütlerden bazılarısıdır. Bu örgütler kitap telif ve tercümesiyle ilgilenilmesi, herkese ders verilmesi gibi eğitim ve bilimin yaygınlaştırılmasını amaçlayan konuları savunmuş; öğretmenlerin mesleki sorunlarına ilişkinse herhangi bir faaliyette bulunmamışlardır (Acuner, 1994, s. 23).
- 2 1909 Cemiyetler Kanunu, 28 Haziran 1938 tarihindeki Cemiyetler Kanunu’nun çıkarılmasına kadar yürürlükte kalmıştır.
- 3 Son derece kısa ömürlü de olsa bu ilk örgütlenme deneyimleri, tüm yasaklamalara ve baskılara rağmen günümüze kadar süren öğretmenlerin örgütlü mücadelesi için cesaret verici ve yol gösterici olmuştur.
- 4 Bu dönemde kurulan öğretmen örgütlerinden bazıları şunlardır (Acuner, 1994, s. 32): Neşr-i Maarif ve Teavün-ü Muallimin Cemiyeti (1909), Osmanlı İttihat Mektepleri Cemiyeti (1909), Tedavün-ü İçtima-i Cemiyeti (1911), Muallimler Derneği (1913), Muallimler Cemiyeti (1918), Cemiyet-i Muallimîn (Eylül 1908), Bulgar İttihad-ı Muallimîn (Ağustos 1909), Terakkî-i Maârif ve İttihad-ı Muallimîn Cemiyeti (Temmuz 1909), Mahfel-i Muallimîn (1911).
- 5 II. Meşrutiyet’in ilanı (1908), Milli Mücadele yılları (1920-1923) ve Sınıf Esasına Dayalı Cemiyet Kurma Yasağı’nın kaldırılması (1946) bu döngünün kısmen kırıldığı sendikal örgütlenmeye “müsamaha” gösterildiği istisnai dönemler olarak kabul edilebilir.
- 6 Mustafa Kemal, 25 Ağustos 1924 tarihinde Ankara’da ilk kez toplanan Türkiye Muallimler Birliği Genel Kongresi’ne katılanlara hitaben yaptığı konuşmada şunları söylemiştir:

“... Türkiye Muallimler Birliği’nin Ankara’da gerçekleştirdiği ilk kongresini çok büyük memnuniyetle karşıladım. Memleketimizin sizler gibi değerli öğretmen hanım ve beylerinin burada toplanması, Cumhuriyetimiz için çok değerli sonuçların alınmasına yol açacaktır... Türkiye Muallimler Birliği’nin bütün memlekette örgütlenmesini, Konya’yı olduğu gibi Van’ı ve Hakkâri’yi de örgütü içerisine almasını ve her köyde bir üyeye sahip bulunmasını derin bir ilgiyle bekleyeceğim...” (<https://ataturktoday.com/AtaturkGunlugu/AgustosAugust/25.htm> (Erişim 5 Ekim 2022))

- 7 1961 Anayasası’nın hazırlık çalışmalarını yapan Anayasa Komisyonu üyesi olan Muammer Aksoy, Anayasa’da öğretmenlere grev hakkı tanındığını şu ifadelerle savunmuştur (M.Aksoy.”1961 Anayasası’na Göre Memurların Grev Hakkı”. A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, cilt. XXVI, no.4, Aralık 1971)’den aktaran Acuner (1994): 89)
- 8 İlk olarak 4-8 Eylül 1968 tarihinde toplanan DEŞ, “Devletin dâhil olmadığı” bir eğitim kurultayı olması bakımından son derece önemlidir.
- 9 TÖS’ün öğretmenlerin haklarını savunmanın yanı sıra toplumu aydınlatmaya yönelik çabaları konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Ünlü (2023). Sınıfları Aşmak: Türkiye Öğretmenler Sendikası, “Halkı Uyandırmak” ve “Devrim İçin Eğitim”. Mülkiye Dergisi, 47(6), 1580-1607.
- 10 TÖS’e yönelik Kayseri saldırısı konusunda ayrıntılı bilgi için bkz: Bozkurt, 2013: 35-38.
- 11 12 Mart 1971 darbesi öncesinde olduğu gibi sonrasında da TÖS’ün tüzel kişiliğine yönelik çok sayıda dava açılmıştır. Darbe sürecinde bazı illerdeki şubeleri kapatılmış ve TÖS üyesi öğretmenler tutuklanmaya başlanmıştır. TÖS iddianamesini hazırlayan Askeri Savcı Baki Tuğ, iddianamesinde TÖS’ü “Türkiye’yi uçurumun kıyısına getiren örgüt” olarak nitelendirmiştir. TÖS davasında yöneticilere yönelik yapılan suçlamalar anayasanın 141. ve 142. maddeleri kapsamında değerlendirilerek çeşitli cezalar talep edilmiştir. Daha sonra Askeri Yargıtay Mahkemesi 13 Nisan 1976’da beraat kararı vererek TÖS davasını sonuçlandırmıştır (Uçar-Kaya, 2020: 91).
- 12 1966-68 yılları arasında toplam 69 yerel ilkokul öğretmenleri sendikası kurulmuştur.
- 13 TÖS İstanbul Şubesi Haber Bülteni, (1969c: 3)’den aktaran Ünlü, 2023: 1586.

- 14 TÖS Gazetesi, Sayı 6, 5.5.1969)'den aktaran Koç, Yıldırım (2021): TÖS'ün Büyük Grevi: Büyük Öğretmen Boykotu (1969), <https://www.yildirimkoc.com.tr/usrfile/1614062187b.pdf> (Erişim 15 Ekim 2022).
- 15 Örneğin Ankara Üniversitesi Öğretim Üyeleri Derneği, 1960'da kurulmuş, 624 sayılı yasanın çıkmasının ardından 12 Mayıs 1966'da Ankara Üniversitesi Öğretim Üyeleri Sendikası'na dönüşmüştür.
- 16 Bu dönemde kurulan sendikalardan bazıları şunlardır: Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Asistanlar Sendikası, Ankara Üniversitesi Öğretim Üyeleri Sendikası, Balıkesir Öğretmen Yetiştiren Yüksekokullar Öğretim Üyeleri ve Yardımcıları Sendikası, Devlet Güzel Sanatlar Akademisi Asistanları Sendikası, Ege Üniversitesi Tıp Fakültesi Asistanları Sendikası, Eğitim Enstitüleri Öğretim Üyeleri ve Mensupları Sendikası, Erkek Teknik Yüksek Öğretmen Okulu Öğretim Üyeleri Sendikası, Güzel Sanatlar Akademisi Öğretim Üyeleri ve Yardımcıları Sendikası, İstanbul Üniversitesi Öğretim Üyeleri Sendikası, İstanbul Üniversitesi Öğretim Üye ve Yardımcıları Sendikası, Öğretmen Yetiştiren Yüksek Dereceli Okullar Öğretim Üyeleri ve Yardımcıları Sendikası (23.10.1965/İstanbul), Öğretmen Yetiştiren Yüksek Dereceli Okullar Öğretim Üyeleri ve Yardımcıları Sendikası (14.3.1966/Konya) ve Üniversite Asistanları Sendikası (Müftüoğlu, 2024: 450).
- 17 Bunun istisnası, Ülkücü Öğretim Üyeleri ve Öğretmenler Derneği (ÜLKÜ BİR)'dir. Ülkücü ve sağ görüşlü öğretim üyelerinin ve öğretmenlerin üye oldukları dernek Aralık 1971'de Ankara'da kurulmuştur. MHP'nin yan kuruluşu olarak etkinliklerde bulunmuştur. Bu dönemde Üniversite, Akademi, Yüksekokul Asistanları Derneği (ÜNAY), Üniversiteli Asistanlar Yardımlaşma Derneği gibi yine MHP'nin yönlendirmesiyle hareket eden örgütlenmeler olmuştur. Bu dernekler de diğerleri gibi 12 Eylül sonrasında kapatılmıştır (Acuner, 1994, s. 127-128).
- 18 Kamu emekçilerinin sendikal örgütlenme sorununun konu edildiği bazı ulusal ve uluslararası toplantılar şunlardır: 12-13 Aralık tarihleri arasında I. İnsan Hakları Kurultayı, 29 Ocak 1988'de Öğretmenlerin Örgütlenmesi Paneli, 16-17 Nisan 1988 Türkiye Kamu Çalışanlarının Sendikal Hakları ve İsveç Örneği Sempozyumu, 22-24 Eylül 1989 Sendikal Haklar Kurultayı, 13-14 Eylül 1990 Türkiye'de Memur Sendikacılığı Uluslararası Sempozyumu, 16-17 Mayıs 1991'de İnsan Hakları ve Kamu Görevlileri Sempozyumu (Mahiroğulları, 2006, s. 158).

- 19 Bu konuda yürütülen akademik tartışmalar daha çok 82 Anayasası’nın 90. Maddesi’nde yer alan “Usulüne göre yürürlüğe konmuş Milletlerarası Andlaşmalar kanun hükmündedir. Bunlar hakkında Anayasa’ya aykırılık iddiası ile Anayasa Mahkemesi’ne başvurulamaz. Usulüne göre yürürlüğe konmuş temel hak ve özgürlüklere ilişkin milletlerarası andlaşmalarla kanunların aynı konuda farklı hükümler içermesi nedeniyle çıkabilecek uyuşmazlıklarda milletlerarası andlaşma hükümleri esas alınır.” hükmü üzerinden yürütülmüştür. Bu bağlamda TBMM tarafından onaylanmış olan uluslararası sözleşmelerin hükümeti, kamu çalışanlarına da sendikalaşma hakkı tanınması konusunda yükümlülük altına soktuğu görüşü öne çıkmıştır (Gülmez, 1990, s. 118).
- 20 EĞİT-SEN ile EĞİTİM-İŞ birleşmesi konusunda ayrıntılı bilgi için bakınız: (İnal, 2025: 67).
- 21 2001 yılında 4688 sayılı Kamu Görevlileri Sendikaları Kanunu’nun çıkartılmasıyla birlikte ÖES, KESK içinde yer alan EĞİTİM SEN ile birleşmiştir.
- 22 15 Temmuz darbe girişimi bahane edilerek ilan edilen OHAL döneminde çıkartılan KHK’larla ve Yüksek Disiplin Kurulu kararlarıyla 4 bin 770 KESK üyesi kamu emekçisinin ihraç edilmiştir (<https://kesk.org.tr/2019/12/26/sendikal-hak-ihlalleri-raporumuzu-acikladik/>). T.KAMU SEN ve MEMUR SEN, bu hukuksuz ihraçlara karşı tepkisz kalmıştır.
- 23 Sadece 15 Temmuz darbe girişimi bahanesiyle ilan edilen OHAL döneminde KHK ile ihraç edilen EĞİTİM SEN üyelerinin sayısı 1565’dir (<https://haber.sol.org.tr/toplum/egitim-sen-ihrac-edilen-ogretmen-sayisi-asker-ve-polisten-fazla-215072>)
- 24 2018 yılında paylaşılan bir veriye göre MEB’de görev yapan okul müdürlerinin yüzde 74’ü EĞİTİM BİR SEN’e üye iken yüzde 9,07’si TÜRK EĞİTİM SEN’e üyedir. EĞİTİM SEN’e üye okul müdürlerinin oranı ise sadece yüzde 2,83’tür (<https://meb.net.tr/mebde-gorev-yapan-yoneticilerin-sendikal-dagilimi-belli-oldu.html>). 2018’den bu yana EĞİTİM BİR SEN’e yapılan ayrıcalıklar çok daha ileri boyutlara ulaşırken, EĞİTİM SEN’e yönelik baskıların daha da arttığı dikkate alınırsa okul idarecilerinin sendika üyeliklerine göre dağılımındaki dengesizliğin çok daha ileri boyutlara vardığı öngörülebilir.

25 EĞİTİM SEN'in 2003 yılında 166 bin 515 olan üye sayısı 2006 yılında 122 bin 760'a 2010 yılında ise 109 bin 833'e kadar düşüyor. 2025'te ise EĞİTİM SEN'in üye sayısı 82 bin 986'dır (Çalışma Bakanlığı verilerinden derlenmiştir.).

26 EĞİTİM BİR SEN 2003'te 33 bin 531 olan üye sayısını 2010'da 148 bin 950'ye 2025'te ise 22 yıl öncesine göre yaklaşık 13 kat artırarak 428 bin 618'e çıkarmıştır (Çalışma Bakanlığı verilerinden derlenmiştir.).

Kaynakça

Acuner, Ahmet M. (1994). *Öğretmen Örgütlenmesine İlişkin Model Önerisi*. Yayınlanmamış doktora tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Aksoy, M. (1974). *Devrimci Öğretmenin Kıtımı ve Mücadelesi-I*. Gündoğan Yayınları, İstanbul.

Akyüz, Y. (2007). Doğuşunun Yüzüncü Yılında Türkiye'de Öğretmen Örgütlenmesinin İlk On Yılına Bakışlar (1908-1918), *OTAM*, Sayı 22, Ankara 2007, s. 1-49.

Aydın, İsmail. (2016). *TÖB-DER Tarihi*. *Eğitim Sen Yayınları*, Ankara.

Aydın, İsmail (2025): Belgelerle TÖB-DER Tarihi. *Eğitim Sen Yayınları*, Ankara.

Baykurt, Fakir. (1969). *Sendika ve Grev*. Ankara: TÖYKO Matbaası.

Bozkurt, Ali. (2013). 12'den 12'ye, Anılar 2. *Eğitim Sen Yayınları*, Ankara

Buyruk, Halil. (2015a). Profesyonizm ve Sendikacılık İkiliği Ekseninde Türkiye Öğretmen Örgütlenmesi", *Çalışma ve Toplum*, sayı. 2015/4, s.151-182.

Cerev, Gökçe. (2013a). *Türkiye'de Kamu Sektöründe Öğretmenlerin örgütlenmesi: Öğretmenlerin Sendikalaşma ve Sendikal Gelecek Algularına Yönelik Bir Alan Araştırması (Kocaeli İli Örneği)*. Yayınlanmamış doktora tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi, Sakarya.

Cerev, Gökçe. (2013b). Geçmişten Günümüze Öğretmenlerin Sendikal Örgütlenme Mücadelesi. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 4, Sayı 2, 2013, 203 - 216.

Eğitim Bir Sen. (2014). Fütüvvetten Sendikaya 100 Soruda Sendikacılık ve Eğitim Bir Sen. *Eğitim Bir Sen Yayınları*, Ankara

Eğitim İş (2018): Eğitim ve Bilim İşgörenleri Sendikası Tüzüğü.

Eraslan, Levent. (2012). Türkiye’de Eğitim Sendikacılığının Tarihsel Perspektifi ve Günümüz Eğitim Sendikacılığının Değerlendirilmesi. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 28, (Bahar 2012).

Filiz, Taylan. (2005). *Milli Mücadele ve Cumhuriyet Döneminde Öğretmen Örgütlerinin Eğitim Sorununa Bakışı (1920–1935)*. Yayınlanmamış doktora tezi, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul.

Gülmez, Mesut. (1990). *Memurlar ve Sendikal Haklar-Türkiye’de ve Dünya’da*, İmge Kitabevi, Ankara.

Güvenç, Serpil. (2008). Türkiye’de Öğretmen Sendikacılığı ve İLK-SEN, *Eğitim Bilim Toplum Dergisi*, cilt. 5, s. 22, (Bahar 2008), s. 167-187.

İnal, Kemal. (2025). *Sokakta Kurulan Sendika Eğitim Sen’in Tarihi, Kimliği ve Mücadelesi*. Töz Yayınları, Ankara.

KESK. (2019). *Sendikal Hak İhlalleri Raporu*, <https://kesk.org.tr/2019/12/26/sendikal-hak-ihlalleri-raporumuzu-acikladik/> (Erişim: 30 Ekim 2025)

Keskin, Birol. (2014). *Türkiye’de 1960-1971 Dönemi Öğretmen Örgütlenmesi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Trabzon.

Kısa, Ahmet. (2020). Mütareke İstanbul’unda Muallimler Cemiyeti ve Faaliyetleri (1918-1922). *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, yıl. 16, sayı. 31 (Bahar 2020), s. 209-337.

Koç, Yıldırım. (2006). *TÖS. Ulusal Eğitim Derneği Yayınları*, Ankara.

Koç, Y. & Koç, Y. (2009). *KESK Tarihi-1 Risk Alanlar, Yolu Açanlar 1985-1995*, Epos Yayınları, Ankara.

Koç, Yıldırım. (2015). *Kuruluşunun 50. Yıldönümünde (Belgelerle) Türkiye Öğretmenler Sendikası Tarihi (1965-1971)*. Kuzgun Kitap, Bursa.

Koç, Yıldırım. (2021). *TÖS'ün Büyük Grevi: Büyük Öğretmen Boykotu (1969)*, <https://www.yildirimkoc.com.tr/usrfile/1614062187b.pdf> (Erişim 15 Ekim 2022).

Mahiroğulları, Adnan. (2006). Gelişim Süreci ve Yasal Çerçevesiyle Türkiye'de Memur Sendikacılığı. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 55(1), 143-189.

meb.net.tr (2018): <https://meb.net.tr/mebde-gorev-yapan-yoneticilerin-sendikal-dagilimi-belli-oldu.html> (Erişim: 30 Ekim 2025).

Milli Güvenlik Kurulu Tutanak Dergisi, cilt 1, 19 Eylül 1980.

Müftüoğlu, Özgür. (2024). *Türkiye'de Eğitim Emekçilerinin Örgütlenmesi ve 100 Yıllık Mücadele Birikimi*. Fatma Gök (ed); Cumhuriyet'in 100. Yılı Eğitim, Devlet, İnsan; Tarih Vakfı, 427-457.

Orhan, Ahmet. (2001). *Cumhuriyet Dönemi Öğretmen Örgütlenmesi ve Hukuki Dayanakları (1923-1980)*. Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul.

Özkan, Enes. (2019). *Tek Parti Rejiminde Bir Sivil Toplum Kuruluşunun Evrimi: İstanbul ve Ankara Muallimler Birliği*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli.

Pustu, Yunus. (2019). Teşkilat Yapısı ve Faaliyetleriyle Türkiye Muallimler Birliği (1921-1936). *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, sayı 99, (Bahar 2019), s. 51-94.

Resmi Gazete (1926): Memurin Kanunu, 31 Mart 1926 sayı: 336 (https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc004/kanuntbmmc004/kanuntbmmc00400788.pdf) (Erişim 9 Kasım 2022)

sol.org.tr (2017): <https://haber.sol.org.tr/toplum/egitim-sen-ihrac-edilen-ogretmen-sayisi-asker-ve-polisten-fazla-215072> (Erişim: 30 Ekim 2025)

Şafak, Can. (2010). TÖS tarihinden bir yaprak: Büyük Eğitim Yürüyüşü (15 Şubat 1969),

<https://sendika.org/2010/05/tos-tarihinden-bir-yaprak-buyuk-egitim-yuruyusu-15-subat-1969-can-safak-43223/> (Erişim 15 Ekim 2022).

Tansü, Y. Emre & Tunçay, Gamze. (2024). Türkiye’de Öğretmen Sendikalarının Öncüsü: Türkiye Öğretmenler Sendikası (TÖS). In: Baltacı, Ö. (ed.), Eğitim Bilimlerinde Güncel Araştırmalar. Özgür Yayınları.

Türk Eğitim Sen (2022): Türkiye Eğitim, Öğretim ve Bilim Hizmetleri Kolu Kamu Çalışanları Sendikası Tüzüğü, https://turkegitimsen.org.tr/storage/2025/09/tes_tuzuk_2022.pdf (Erişim: 30 Ekim 2025).

TÜMÖD, <https://www.tumod.org.tr/tanitim-dunden-bugune-tumod/>, (Erişim: 15 Kasım 2022)

Uçar, Fuat & Kaya, Fırat. (2020). Türkiye Öğretmenler Sendikası’nın Eğitim İle İlgili Faaliyetleri. *Asya Studies-Academic Social Studies / Akademik Sosyal Araştırmalar*, Year: 4, Number: 14, Winter, p. 87-95.

Uçan Hekimler, Banu. (2023). Türkiye’de Kamu Görevlileri Sendikacılığı Paradoksu: Güçlü Sendikacılık mı, Bağımlı Sendikacılık mı? *İstanbul Üniversitesi Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, 84, 43-57.

Uzunyayla, Ferda & Ercan, Fuat. (2008). *Türkiye’de Eğitim Sistemine Yönelik Yeni Talepler ve Yeni Aktörlere Sınıfsal Bir Bakış. Dönüştürülen Üniversiteler ve Eğitim Sistemimiz*, S. Akyol, M. K. Coşkun, Z. Yılmaz, M. B. Aydın, R. Altunolat, Eğitim Sen Yayınları, Ankara, 125-145.

Ünlü, U. Ceren. (2023). Sınıfları Aşmak: Türkiye Öğretmenler Sendikası, ‘Halkı Uyandırmak’ ve ‘Devrim İçin Eğitim’, *Mülkiyeliler Dergisi*, 47 (6), 1580-1607.

ÜNİVDER, <https://univder.org/hakkimizda/> (Erişim: 15 Kasım 2022)
<https://ataturktoday.com/AtaturkGunlugu/AgustosAugust/25.htm> (Erişim 5 Ekim 2022)